

**A. MANSUROV, D. KARIMOVA
G. KAMALOVA**

MUZÍKA

5-klass ushın sabaqlıq

Qayta islengen 6-basilım

*Ózbekstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw
ministrliǵı tárepinen tastıyqlanǵan*

Ѓafur Ѓulam atındaǵı
baspа-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi
Tashkent – 2020

UOK 372.878(075)

KBK 85.31

M24

«Ўзбекистан Республикаси 2002-йили сabaqlıqlar taşlawında sıylıq alşan»

Pikir bildiriwshiler:

Shermat Yormatov – «Bulbulcha» balalar xorınıń kórkemlik basshısı, Ózbekstan xalıq artisti, professor;

Akmal Utaev – Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası janındaǵı Intalı balalar akademiyalıq liceyiniń dirijyorlıq pániniń úlken oqıtıwshısı;

Feruz Fayziyeva – Tashkent qalalıq Ushtepa rayonındaǵı 4-sanlı orta mektebiniń «Muzıka mádeniyatı» páni oqıtıwshısı;

Gúlnara Musaeva – Ózbekkoncert mámleketlik shólkeminiń Milliy ayaq oyın hám xoreografiya ónerin rawajlandırıw bólimi baslıǵı.

Ekspert:

Vasila Ğapparova — Tashkent qalası Úsh tepa rayonındaǵı 203-úlıwma orta bilim beriw mektebiniń «Muzıka mádeniyatı» páni oqıtıwshısı.

«Sibelius» programmasında qaraqalpaqsha notaların kompyuterde tergen:

Nasırov Miratdin Bawenovich — **Nókis qánigelestirilgen mádeniyat mektebi oqıtıwshısı.**

Qolınızdadıǵı «Muzıka» sabaqlıǵı Respublikamız úlıwma orta bilim beriw mektepleriniń 5-klassları ushın Mámleketlik bilimlendiriw standartı tiykarında jaratılǵan. Onnan orın alǵan teoriyalıq hám ámeliy materiallar hám de nama hám qosıqlar oqıwshılardı muzıka óneriniń ayırım janrları menen jaqınnan tanıstıradı. Olardı milliy maqtanısh hám Watan súyiwshilik ruwxında tárbiyalaydı.

Mansurov A., Karimova D., Kamalova G.

Muzıka: 5-klass ushın sabaqlıq. Qayta islangen 6-basilımı. — Nókis: Bilim baspası, 2020. – 96 b.

UOK 372.878(075)

KBK 85.31

*Respublika maqsetli kitap qori qarjıları
esabınan basıp shıǵarıldı*

© **A. Mansurov, D. Karimova.**

© **Ğafur Ğulam atındaǵı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi, 2020**

Qaraqalpaqsha awdarma

© **A. Mansurov, D. Karimova, G. Kamalova.**

© **«Bilim» baspası, 2020**

ISBN 978-9943-6113-0-6

ALGÍ SÓZ

Áziz oqıwshılar! 5-klass «Muzıka» sabaqlıǵındaǵı temalar arqalı Sizler orkestrler quramina kiriwshi ózbek hám qaraqalpaq xalıq hám Evropa saz-ásbapları, kompozitorlardıń nama hám qosıqları, ayaq-oyın óneri, túrli janrlardaǵı jáhán muzıka mádeniyatı dúrdanaları haqqında maǵlıwmatlarǵa iye bolasızlar.

Ózbekstanımızda úlken dóretiwshilik isleri ámelge asırılmaqta. Ásirese, bilimlendiriw, sport, kórkem óner tarawındaǵı ózgerisler bunıń ayqın mısalı boladı. Elimizge baǵıshlanıp jaratılǵan jańa shıǵarmalar, qosıq hám namalar bolsa dúnya boylap qanat jazıp jańlamaqta. Jańa-jańa shıǵarmalar Siz jaslardı, xalqımızdıń jańa áwladın erkinlik ruwxında tárbiyalawǵa xızmet etpekte. Qolıńızdaǵı sabaqlıq qálbińizge Watan sezimin sińdirip, muzıka haqqındaǵı bilimlerińizdi ósiriwge xızmet etedi dep isenemiz.

Avtorlar

... Muzıka insandı sıyqırlaydı, jaqsılıqqa, miyrim-shápáátlikke, muhabbatqa, shiyrin ármanlarǵa baǵdarlaydı, jaman joldan qaytaradı, oylatadı, oynatadı, jilatadı, kúldiredi.

... Muzıka — insan ómirine dos, joldas.

... Muzıka — bizlerdi insaniyılıqqa iytermelewshi hawaz.

... Muzıkanı nurǵa, janıp turǵan shıraققa meǵzetse arızıdı.

Avaz Mansurov

Shártli belgiler:

— Soraw hám tapsırmalar;

— Klass fonotekasınan úlgi tırılań;

— Muzıka sawatı;

— QR kod.

I SHEREK

ORKESTRLER HAQQÍDA

1-2-sabaq. ORKESTRLER. ÓZBEK XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRI HÁM ONÍŇ ÚPLEP SHERTILETUĜÍN SAZ-ÁSBAPLAR TOPARÍ

Orkestr — hár qıylı saz-ásbapları sázendelerinen dúzilgen jámáát bolıp, kórsetilgen quram ushın jaratılğan muzıkalıq shıǵarmanı atqaradı. Hámmemiz biletuǵın kishkene ansambllerden parqı sonda, olarda sazendeler sanı kóp bolıp, birneshe toparlardan ibarat boladı. Orkestrler saz-ásbaplarınıń quramlıq dúzilisine qaray túrlishe boladı:

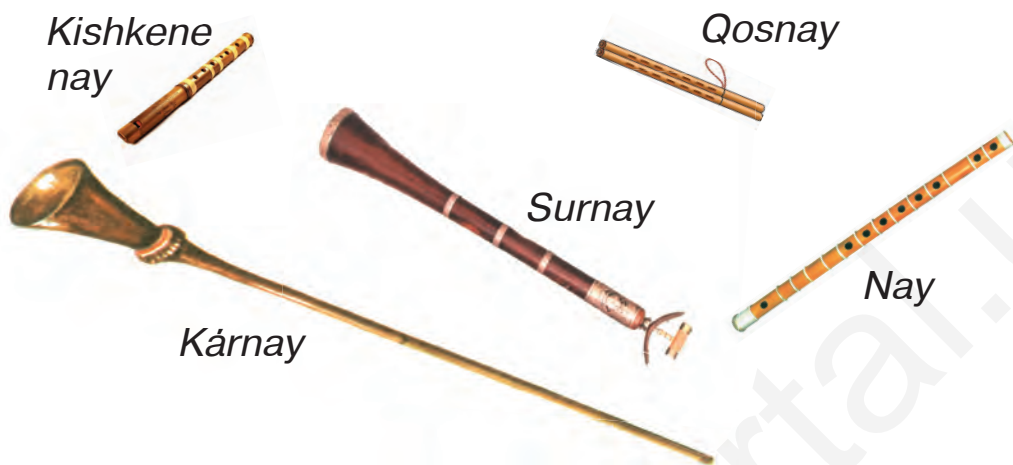
Simfoniyalıq orkestr, úplep shertiletuǵın saz-ásbaplarınıń orkestri, tarlı saz-ásbapları orkestri, estrada orkestri, xalıq sazları orkestri usılar toparınan esaplanadı.

Sonı aytıp ótiw kerek, barlıq xalıqlardıń da óz saz-ásbaplarınan dúzilgen orkestri bolıwı múmkin. Joqarıda aytilǵanlardan basqa, quramı az bolǵan **kamer** (kishi) orkestrler de ushırasadı.

Uzaq dáwirlerden beri xalqımız arasında keń tarqalǵan sazlarımızdan 1936-jılı birinshi ózbek xalıq sazları orkestri dúzilgen. Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri bolsa 1957-jılı dúzildi. Onıń birinshi shólkemlestiriwshisi, kompozitor Ábdireyim Sultanov boldı.

Saz-ásbaplarımızdan ayırımları temperaciya etilip (yaǵnıy, bir qıylı sazlarǵa jaqınlastırılıp), úlken-kishi túrleri islep shıǵılǵan. Bularǵa úlken-kishi nay, úlken-kishi girjekler, sháńlar, rubablar, duwtarlardı kirgiziw múmkin.

Bunday orkestr ushın Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan kompozitorları jańa shıǵarmalar dóretti, xalıq namaların qayta isledi, jáhán klassik kompozitorlarınıń shıǵarmaların usı orkestrlerge maslastırdı.

Xalıq sazları orkestri 5 topardan dúzilgen bolıp, olardan birinshisi, úplep shertiletuğın saz-ásbaplar toparı. Úplep shertiletuğın saz-ásbaplar toparına — naylar, kishi naylar, qosnaylar, sırnaylar, kerek jerinde, kárnaylar da kirgiziledi.

Klass fonotekasınan «Ózbek xalıq sazları orkestri» atqarırında Sayfi Jalildiń «Qalbimda» hám «Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri»niń atqarırında «Gulpaq» qaraqalpaq xalıq namasın tırłań. Nay ushın qayta islegen G. Demesinov.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT MADHIYASI

Abdulla Oripov sózi

Mutal Burhanov muzikasi

Saltanatlí *f*

1. Ser- qu - yosh, hur o'l - kam, el-

ff

ga baxt, na - jot, Sen o'-zing do'st-lar - ga yo'l-dosh, meh-ri-

p

bon! Meh-ri - bon! Yash - na - gay to a - bad il-

f

mu fan, i - jod, Shuh-ra - ting por- la - sin to - ki bor ja-

Naqarot:

hon! Ol - tin bu vo - diy - lar - jon O'z - be - kis-

ff

ton, Aj- dod -lar mar-do - na ru - hi sen-ga yor! U - lug'

ff *f* *mf*

xalq qud - ra-ti jo'sh ur - gan za - mon, O - lam - ni mah - li - yo ay - la -
 gan di - yor! 2. Bag' - ri
 gan di - yor!

Serquyosh, hur o'lkam, elga baxt, najot,
 Sen o'zing do'stlarga yo'ldosh, mehribon!
 Yashnagay toabad ilm-u fan, ijod,
 Shuhrating porlasin toki bor jahon!

N a q a r o t :

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

Bag'ri keng o'zbekning o'chmas iymoni,
 Erkin, yosh avlodlar senga zo'r qanot!
 Istiqlol mash'ali, tinchlik posboni,
 Haqsevar, ona yurt, mangu bo'l obod!

N a q a r o t :

Oltin bu vodiylar – jon O'zbekiston,
 Ajdodlar mardona ruhi senga yor!
 Ulug' xalq qudrati jo'sh urgan zamon,
 Olamni mahliyo aylagan diyor!

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINI MAMLEKETLIK GIMNI

Ibrayim Yusupov sózi

Najimaddin Muxameddinov muzikasi

Saltanatli

Jáy- hun ja- ga- sín- da ós- ken bay-te-rek

Tú- bi bir sha-qa- sí mırn bo- lar de-mek. Sen

son-day sa- ya- lı qu- yash- lı el - seń Ti-

nısh- lıq hám ıg- bal sen-de- gi ti- lek Diy- qan ba-

ba ná- pe- si bar je- rin-de Juw- san ań- qıp

kiy- ik qa-shar shó- lin- de Qa- ra- qal- pa- ǵs- tan

Qa- ra- qal- pa- ǵs - tan de- gen a- tır - di

Áw- lad- lar á- diw- ler jú- rek tó- rin-
de jú - rek tó - rin- de.

Jáyhun jaǵasında ósken bayterek,
Túbi bir, shaqası mıń bolar demek.
Sen sonday sayalı, quyashlı elseń,
Tinishlıq hám ıǵbal sendegi tilek.

Naqıratı:

Diyqan baba nápesi bar jerinde,
Juwsan ańqıp, kiyik qashar shólinde.
«Qaraqalpaqstan» degen atıńdı
Áwladlar ádiwler júrek tórinde.

Aydın keleshekke shaqırar zaman,
Mártlik, miynet, bilim jetkizer oǵan,
Xalqıń bar azamat, dos hám miyirman,
Erkin jaynap-jasna, máńgi bol aman!

Naqıratı:

Diyqan baba nápesi bar jerinde,
Juwsan ańqıp, kiyik qashar shólinde.
«Qaraqalpaqstan» degen atıńdı
Áwladlar ádiwler júrek tórinde.

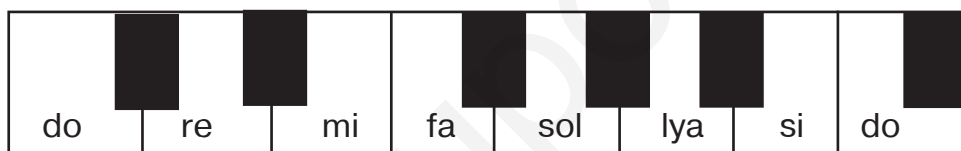

MUZİKALÍQ SESLERDÍŃ JARATÍLÍWÍ

Sesler tábiyatta eki túrge bólinedi: shawqımlı sesler hám muzikalıq sesler. Denelerdiń bir-birine urılıwı yaqı muzika ásbaplarınıń shertiliwi nátiyjesinde hawada tolqınlanıw payda bolıp, átirapqa sesler tarqaladı. Olar anıq bálentlikke iye bolğan seslerge hám bálentligi anıq emes seslerge bólinedi.

Muzikalıq sesler bálent-pásligi, uzın-qısqaqlığı, tem-bri hám kúshi menen bir-birinen parıqlanadı. XI ásirde bas-lap pútkil dúnyağa muzikalıq sesler basqışlarınıń atalıwı—DO, RE, MI, FA, SOL, LYA, SI bolıp tarqalıp ketken. Pianino kla-vishlerinde hám nota qatarında kórinisi tómendegishe:

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Orkestr degenimiz ne hám onıń qanday túrleri boladı?
2. Birinshi ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestri qashan dúzilgen?
3. Xalıq sazları orkestri neshe topardan ibarat?
4. Úlep shertiletuǵın saz-ásbaplar toparına qaysı saz-ásbaplar kiredi?
5. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Mámleketlik gimnin aytıp, avtorları haqqında qısqasha maǵlıwmat berıń.
6. Muzikalıq seslerdiń jaratılıwı haqqında nelerdi bilesiz?

3-sabaq. ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRINIŃ TARLÍ-URÍP HÁM ILIP SHERTILETUĞÍN SAZ-ÁSBAPLAR TOPARÍ

Xalıq sazları orkestriniŃ tarlı-urıp hám ilip shertiletuğın saz-ásbaplar toparı partiturağa demli (úpleme) saz-ásbaplar toparınan soŃ tóمندegi nota qatarların birlestirip jaylasadı.

Tarli-urip shertiletuğın saz-ásbaplar toparına I hám II sháŃlar kiredi, olar bólek qatarlarğa jazıladı.

Sanap ótilgen toparlar, saz-ásbapları jeke túrde hám bir-gelikte tiykarğı namanı atqarıw menen birge, joldas (2-dárejeli) nama jolları hám usıl-garmoniya kórinisinde qosılıp atqarılıwı da múmkin.

Ilip shertiletuğın (mediator hám barmaqlar járdeminde) sazlar toparı eŃ úlken topar bolip esaplanadı. Oğan prima

rubabi, qashqar rubabi, afgan rubabi, duwtarlar, duwtar-baslar, duwtar-kontrabaslar kiredi hám bólek qatarlarǵa jaziladı.

 Klass fonotekasınan «Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri»-niń atqarıwında «Xalqalı» qaraqalpaq xalıq namasın tıńlań. Orkestr ushın qayta islegen Q. Tólegenov.

AZIZ USTOZLAR

Tolqın sózi

Sobir Boboyev muzikası

Jumsaq

Do- im a - ziz hur-ma-tin-giz, U- nut-may-miz

Naqarot:

meh-na-tin-giz. Jo-na-jon-lar, meh-ri-bon-lar, a- ziz, a - ziz

1.3. 2.4.

us - toz - lar, us - toz - lar. Bo - shi - miz - ni

si - la - din - giz, Biz - ga oq yo'l ti - la - din - giz.

Jo - na - jon - lar, meh - ri - bon - lar,

1.3. 2.4.

A - ziz us - toz - lar, lar.

Doim aziz hurmatingiz,
Unutmaymiz mehnatingiz.

Naqarot:

Jonajonlar, mehribonlar,
Aziz ustozlar.

Boshimizni siladingiz,
Bizga oq yo'l tiladingiz.

Naqarot:

Sizlar bizning baxtimizsiz,
Dillardagi ahdimizsiz.

Naqarot

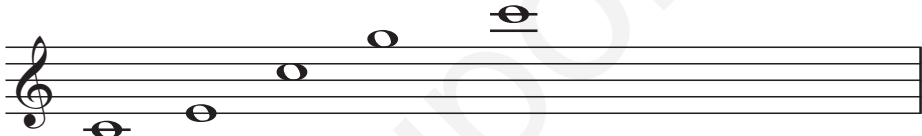
Sizga izzat, sizga hurmat,
Yosh qalblarda bo'ling har vaqt.

MUZÍKADA GILTLER

Muzíkada 10 gilt bar. Olar saz-ásbapları hám insan dawısı-
nıń bálentligin notaǵa alıwda yaqı atqarıp beriwde úlken qo-
laylıqlar jaratadı. Keń tarqalǵan, hámme biliwi tiyis bolǵan eki
gilt bar. Olar — **Skripka** gilti hám **Bas** gilti.

Skripka gilti 1-oktavadaǵı «sol» notasını kórsetedi:

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń tarlı-urıp hám ilip shertetuǵın ásbabın tabırń.
2. Qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń atqarıwında «Xalqalı» qaraqalpaq xalıq namasınan eslep qalǵan bir namanı aytıp berirń.

1.

2.

3.

3. Muzíkada neshe gilt bar? Keń tarqalǵanı qaysıları?
4. «Aziz ustozlar» qosıǵın birgelikte atqarıp, jaqsılap úyrenip alırń.

4-sabaq. ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRINIŃ TARLÍ-TARTQÍSHLÍ SAZ-ÁSBAPLARÍ TOPARÍ

Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniŃ tarlı-tartqıshlı ásbapları toparına I, II Girjekler, Girjek—altlar, Qobız—baslar, Qobız—kontrabaslar kirgen hám olar 5 nota sızıǵın iyelep, partituranıń eń tómenǵi bóliminen orın alǵan. Bul saz-ásbaplar shıǵarmanıń tiykarǵı nama-nama ırǵaǵın atqarıw menen birge, joldas ırǵaqlar hám usıl-garmoniya kórinisinde qosılıp atqarılıwı da múmkin.

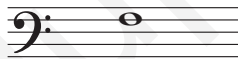

 Klass fonotekasidan Q. Zaretdinov qayta islegen qaraqalpaq xalıq naması «Qara jorǵa» namasın tırlań.

NOTALARDÍŃ BAS GILTINDE JAYLASÍWÍ

Bas gilti kishi oktavadaǵı «fa» notasın kórsetedi:

Joqarı seslerdiń jańlawı skripka giltinde, pás seslerdiń jańlawı bas giltinde jazıladı:

Do re mi fa sol lya si do

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestri qanday jámáát?
2. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń tarlı-tartqıshlı sazları toparına qanday sazlar kirgizilgen?
3. Bas gilti qaysı oktavadaǵı «fa» notasın kórsetedi?
4. Bas gilti qalay jazıladı?

5-sabaq. XALÍQ SAZLARÍ ORKESTRINIŃ URÍP SHERTILETUĞÍN SAZ-ÁSBAPLARÍ TOPARÍ

Xalıq sazları orkestriniń urıp shertiletuğın saz-ásbaplar toparında dáp, nağara, qayraq, safoylı sıyaqlı milliy xalıq sazları menen birge Evropa saz-ásbapları — litavralar, baraban, tarelka sıyaqlılardı da ushıratıw múmkin.

Kompozitorlar hám orkestr ushin sazlastırıwshı qánigeler partiturası jazılıp atırğan shıǵarmanıń xarakterine, obrazına qarap urıp shertiletuğın saz-ásbapların tańlaydı. Máselen: toy saltanatın bildiriwshı shıǵarmalarda nağara, qosıqlarda dáp, xorezmshe ayaq oýınlarda qayraq, uyǵırsha namada safoylı paydalanılsa jaqsı boladı. Evropa saz-ásbapları da muzıkanı jáne de bayıtadı.

**1. Dáp. 2. Qayraq. 3. Nağara.
4. Safoyl**

Klass fonotekasınan «Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri»niń atqarıwında A. Sultanovtıń «Qaraqalpaq syuitası» hám «Ózbek xalıq sazları orkestri» atqarıwında A. Mansurovtıń «Yangra doyra, jarangla» shıǵarmaların tıńlań.

OLTIN KUZ QO'SHIG'I

Normurod Narzullayev sózi

Avaz Mansurov muzikasi

Kewilli

1. Ko'r-kam o'l-kam sha - mo - li, Shod-lik-dan quv - nar yu-

rak. E - sar me - zon sha - mo - li,

Kuz-dan be - rib u da - rak. Kuz-dan be - rib u da - rak.

Til - lo rang - li yap - roq - lar

Yer - ga qa - lin to' - ki - lar. Qay - nar ti - niq

bu - loq - lar, Qalb - da or - zum u - sha - lar. Ol - tin ku-

zim, ol - tin kuz, Xush ke - lib - san o'l-

 kam - ga. Baxt qu - yo - shi cha - raq - lab,

 Of - tob teg - di yel - kam - ga, of - tob teg - di

 yel - kam - ga. Xush ke - lib - san,

 ol - tin kuz ...

2. Bog'da ter to'kar bog'bon, To'kin bo'lsa dasturxon,
 Hosilini teradi. Kuy-qo'shiq ham yarashar.
 Dalada bobodehqon Bulbullar sho'x g'azalxon,
 G'allasini o'radi. Tinch bo'stonda sayrashar.

Naqarot

MUZÍKADA LAD HÁM TONALLÍQ TÚSINIKLARI

Muzíkaliq sesler túrlishe bálent-páslikke iye ekenligin bilip aldırız. **Lad** dep — ses qatar basqıshlarınıń óz ara belgili bir qatnasına ayıladı.

Muzíkada xalıq ladları menen bir qatarda «**Major**» hám «**Minor**» dep atalıwshı ladlar keń qollanıladı. Olar túrli xarakterge iye. Eger major ladi biraz kúshli, anıq hám xosh kewilli bolsa, minor ladi, kerisinshe, ólpeń, jumsaq hám muńlı ses beredi. **Lad** muzıkalı shıǵarmanıń xarakterin belgilewde de áhmiyetli faktor bolıp esaplanadı.

1 ton 1 ton 1/2 ton 1 ton 1 ton 1 ton 1/2 ton

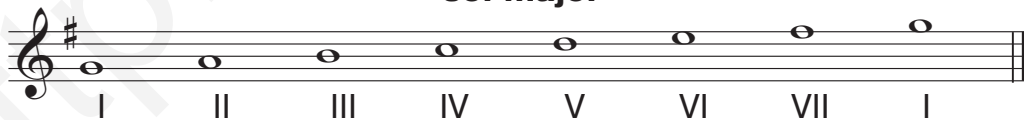

Dúzilisleri: **Major** – 1 ton, 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1, 1/2 ton
Minor – 1 ton, 1/2 ton, 1, 1, 1/2, 1, 1 ton

Ajratıp biliw, tiykarınan, I—III basqıshlar aralıǵı tonları jıyındısına qarap belgilenedi: majorda — eki ton, minorda – bir yarım ton.

Tonallıq dep major yaki minor ladınıń anıq bir notadan dúziliwine ayıladı. Máselen: do major, Iya minor, sol major, mi minor hám taǵı basqalar.

sol major

mi minor

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Urip shertiletuğın saz-ásbaplar toparına qaysılar kiredi?
2. A. Sultanovtıń «Qaraqalpaq syuitası» shıǵarmasın tıńlap, qaysı urıp shertiletuđın saz-ásbaplardıń dawısın bilip aldıńız?
3. Muzıkada lad hám tonallıq degende neni túsinesiz?
4. «Oltın kuz» qosıǵın birgelikte atqarıp, jaqsılap úyrenip alıń.

6-sabaq. SIMFONİYALÍQ ORKESTR HÁM ONÍŇ TARLÍ-TARTQÍSHLÍ SAZ-ÁSBAPLAR TOPARÍ

Simfoniyalıq orkestr — orkestrler ishinde pútkil dúnyaǵa keń tarqalǵanlıǵı belgili. Ónıń quramına kiretuğın saz-ásbapları hám atqarıw baǵdarları, tiykarınan, XVIII ásirde qalıplesken. Nemis kompozitorı Y. Gaydn, V. Mocart, L. V. Betxoven, rus kompozitorı P. I. Chaykovskiy, ózbek kompozitorı M. Ashrafiy, M. Tajiyevler simfoniyalıq orkestr ushın úlken dóretiwshilik úlgilerin jaratıp, simfoniya, koncert, poema, uvertyura sıyaqlı janrlardaǵı shıǵarmalardı jazıp qaldırdı. Bul orkestr ushın kóp-legen jańa áwlad kompozitorları da shıǵarmalar jaratpaqta.

Simfoniyalıq orkestrde saz-ásbaplar 4 toparǵa bólinedi hám partiturada joqarıdan tómenge qaray tómendegishe jaylasadı:

- aǵashtan jasalǵan úpleme saz-ásbaplar;
- mis úpleme saz-ásbaplar;
- urıp shertiletuğın saz-ásbaplar;
- tarlı-tartqıshlı saz-ásbaplar.

Tarlı-tartqıshlı saz-ásbaplar toparı — orkestrdıń eń tiykarǵı toparı esaplanadı. Bul toparǵa I, II skripkalar, alt, violonchel, kontrabaslar kiredi, olar 5 nota qatarın iyelep, partituralardıń eń tómenegi bóliminen orın alǵan. Bul saz-ásbaplar shıǵarmanıń tiykarǵı bólegin shertiw menen birge, joldas ırǵaqlar hám usıl-garmoniya kórinisinde qosılıp shertiledi.

Klass fonotekasınan V. Mocarttıń «40-simfoniya»-sın tıńlań.

Skripka

Alt

Violonchel

Kontrabas

MUZİKADA DINAMIKALÍQ BELGILER

Nama-ırǵaqlarınıń, qosıqlardıń atqarılıwı jaǵımlı bolıwı yaki bir muzikalıq obrazdı jáne de bayıtıp, tırlawshılarǵa esittiriw ushın muzıkada dinamikalıq belgiler qollanıladı. Sestiń qanday keńeyiwın kórsetiwshi, italyanshadan alınǵan bul belgilerdiń atalıwın hám mánisin pútkil dúnya xalıqları birdey túsinedi.

*Áziz oqıwshılar! Aldıńǵı klaslarda dinamikalıq belgilerden **p**, **f** menen tanısqañ edińiz, endi bolsa usı belgilerden qalǵanların úyrenemiz.*

Dinamikalıq belgiler tómendegishe jazıladı hám aytıladı:

p (piano) — kúshsiz, áste;

pp (pianissimo) — júdá kúshsiz;

mp (metso piano) — kúshsizirek;

f (forte) — kúshli, qattı;

ff (fortissimo) — júdá kúshli;

mf (metse forte) — kúshlirek.

 (crescendo) — kúsheyttirip barıw, qısqa italyan-sha jazılıwı – «cresc»;

 (diminuendo) — kúshsizlendirip barıw, qısqa italyan-sha jazılıwı — «dim».

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Simfoniyalıq orkestr hám onıń quramına kiriwshi saz-ásbaplar atların aytıp beriń.
2. Simfoniyalıq orkestr ushın jazılatuǵın shıǵarmalar janların bilersiz be?
3. Qaysı kompozitorlar simfoniyalıq orkestr ushın úlken dóretiwshilik úlgilerin jaratqañ?
4. Tarlı-tartqıshlı sazlar toparı qaysı saz-ásbaplarınan ibarat?
5. «Oltın kuz» qosıǵın dawısqa salıp aytıp beriń.
6. Muzıkada ushırasatuǵın qanday dinamikalıq belgilerdi bilersiz.

7—8-sabaq. SIMFONIYALÍQ ORKESTRDÍŇ AĖASH HÁM MÍSTAN JASALĖAN ÚPLEP SHERTILETUĖÍŇ SAZ-ÁSBAPLARÍ TOPARÍ

Dúnyada úplep shertiletuĖín saz-ásbaplarınıń túri kóp. Simfoniyalıq orkestrge kirgizilgen bunday saz-ásbapları eki túrge — ağash hám mis úpleme saz-ásbapları bolıp bólinedi.

AĖashtan jasalĖan úpleme saz-ásbapları toparına fleyta, goboylar, klarnetler hám fagotlar kiredi. Bul ásbaplarda atqarılátuĖín muzika partituranıń eń joqarĖı nota jollarına jazıladı.

Mis úpleme ásbaplar toparına valtornalar (kóbinese 4), trubalar (2), trombonlar (3) hám tuba (1) kiredi.

 Klass fonotekasınan U. Abdullaevanıń «Ómirbek» bale-tinen úzindi tıńlań.

Fleyta

Goboy

Klarnet

Fagot

Valtorna

Truba

Trombon

Tuba

APPAQ GÜLLER

Sh. Atamuratova sózi

Ğ. Amaniyazov muzİKası

Jeñil, kewilli

Ap-paq gúl - ler, Qı-zıl gúl - ler, Ba-ĝı - mız - da Jay-nap kú -

ler. Ap-paq gúl - ler, Qı-zıl gúl - ler. Ja-sı - rı

nıp, Miy-we sú - yer. Súy-sin - di - rer.

Appaq güller,
Qızıl güller.
Tańǵa intıq
Nurdı súyer.

Appaq güller,
Qızıl güller.
Kórgenińde
Súysindirer.

NOTA SOZÍMLÍĠÍN UZAYTÍWSHÍ BELGILER

Noqatli nota

Írğaqlar rájbáreń shıǵıwı ushın kompozitorlar tómenдеgi ayırım notalar sozımlıǵın «noqatlar» járdeminde uzayttıradı.

Noqatlar (·) járdeminde nota teń yarımǵa uzayadı jáne de túsiniكلي bolıwı ushın sanlar menen kórsetiw de múmkin:

$$\begin{aligned} \circ & (4 \text{ sherek}) - \circ \cdot (6 \text{ sherek}) = 4 + 2 = 6 \\ \text{♪} & (2 \text{ sherek}) - \text{♪} \cdot (3 \text{ sherek}) = 2 + 1 = 3 \\ \text{♪} & (1 \text{ sherek}) - \text{♪} \cdot (3 \text{ segizlik}) = 1 + 0,5 = 1,5 \end{aligned}$$

$$\text{♪} = \text{♪} + \text{♪} = \text{♪} \quad \text{♪} = \text{♪} + \text{♪} = \text{♪}$$

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Simfoniyalıq orkestr quramına kırıwshı aǵash hám mıs úpleme saz-ásbaplarına qaysı ásbaplar kiredi?
2. U. Abdullaevanıń «Ómirbek» baletinen tıńlangan úzindide qanday úplep shertiletuǵın saz-ásbaplar dawısı esitildi?
3. Noqatli nota degenimiz ne?

9-sabaq. SIMFONIYALÍQ ORKESTRDÍŃ URÍP SHERTILETUǵÍN SAZ-ÁSBAPLARÍ TOPARÍ

Simfoniyalıq orkestrdın urıp shertiletuǵın saz-ásbapları toparına 20 dan artıq pútkil dúnyaǵa keń taralǵan urıp shertiletuǵın saz-ásbaplar kiredi. Lekin, litavralar, baraban, tarelka sıyaqlı ásbaplar kóp qollanıladı.

Simfoniyalıq orkestr jaratılǵan muzıka shıǵarması milliy ırǵaқта jańlawı ushın Ózbekstan kompozitorları naǵara hám dáplerden sheber paydalanadı. Bunday ırǵaqlarda ózgeshe zawıq bar.

Barabanlar

Tarelkalar

Litavralar

 Klass fonotekasidan Avaz Mansurovning «Navro‘z bayramiga!» uverturasini tingla.

QUMIRSQA

X. Saparov so‘zi

J. Shamuratov muzikasi

Je‘nil

Ha qu-mi-rs - qa, qu-mi-rs - qa, Be - li‘n ne - ge ji - ‘n-ish-ke,

A - shiw - la - nip u - rs - pa, Me - ni - ki tek de - gish - pe.

Bizge arnap kelipse‘n,
Nege qonaq bolmaysa‘n.
Toygizayin desem men,
Ya bir jerde turmaysa‘n.

Ja‘nagi jegen nanimni‘n,
Usagi bar qaltamda.
Miyinet penen tapqani‘n,
Mazali shig‘ar onnan da.

LIGA

Liga da nota sozimpliǵın uzayttırıwshı belgilerge kiredi. Onıń járdeminde nota sozimpliǵın hárqansha uzaytıwǵa boladı.

Bunday jaǵdaylarda nota sestin 1 demde aytıw yaki bir saz ásbabında úzliksiz atqarıp turıw zárúr.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Simfoniyalıq orkestrdiń urıp shertiletuǵın saz-ásbapları toparına qaysı saz-ásbapları kiredi? Eń kóp qollanılatuǵınları qaysılar?
2. Simfoniyalıq muzika jáne de milliy ırqaqta jańlawı ushın qaysı milliy saz-ásbaplarda paydalanıladı?
3. Avaz Mansurovtıń «Navro'z bayramıǵa!» uvertyrasın tırlap, alǵan tásirlerińizdi aytıp beriń.
4. «Qumırsqa» qosıǵınıń avtorları kimler?
5. «Liga» degende neni túsinesiz?

BEKKEMLEW USHÍN TAPSÍRMALAR

1-SHEREK

1. Ózbek xalıq sazları orkestriniń urıp shertiletuǵın ásbaplar toparın tabıń.

a)

b)

d)

2. Simfoniyaŭ orkestrdiŭ aġash úplep shertiletuġin ásbabın tabırı.

a)

b)

d)

3. Bas gıltindegi Do notasın anıqlaŭ.

a)

b)

d)

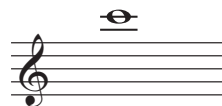
4. Skripka gıltindegi Do notasın anıqlaŭ.

a)

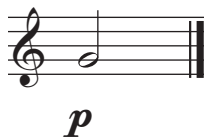

b)

d)

5. Dinamikaŭ belgilerdiŭ atların anıqlaŭ.

II SHEREK

XOR ÓNERI MUZÍKADA VOKAL-SIMFONIYALÍQ JANRLAR

1-2-sabaq. XOR ÓNERI. XOR JÁMÁÁTLERINIŃ DÚZILISI HÁM TÚRLERI

Muzıka mádeniyatında xor óneri úlken áhmiyetke iye. **Xor — kóp dawısta atqaratuğın úlken jámáát.** Xor sózin eki túrli mániste túsiniw múmkin. Birinshisi — atqarıwshı jámáát bolsa, ekinshisi — xor jámáátiniń atqarıwına mólsherlep jazılğan muzıkalıq shıǵarma. Xor qatnasıwshılarınıń sanı 20—30 adamnan baslap, ayırım jaǵdaylarda 1000 hám onnan artıq adam bolıwı múmkin. Saz-ásbaplarınıń atqarıwında kóp dawıslı muzıkanı tıńlağanımızday, xorda da eki, úsh hám onnan ziyat dawıslı aytıwǵa hám tıńlawǵa úyrengenbiz.

Xor jámáátleri de qaǵıydaǵa muwapiq birneshe túrlerge bólinedi. Tek balalardan dúzilgen xor — **balalar xori**, hayal-qızlardan dúzilgen xor — **hayal-qızlar xori**, er adamlardan dúzilgen xor — **er adamlar xori** dep ataladı. Er adamlar hám hayal-qızlardan dúzilgen xor — **aralas xor** delinedi. Balalar xori aralas xorda da qatnasıwı múmkin.

Xorda 4 túrli dawıs bar: balalarǵa hám hayal-qızlarǵa tiyisli dawıs — **soprano** hám **alt** delinedi. Er adamlarǵa tiyisli dawıs — **tenor** hám **bas** delinedi. Atap ótilgen dawıslardaǵı hár bir qosıqshı óz wazıypasın túsingen jaǵdayda atqara bilgende ǵana xor jetilisen, jaǵımlı hám kórkem obrazlı esitiliwine múmkinshilik jaratıladı.

Xor qatnasıwshılarınıń sanına qarap **kamer xor**, **úlken xor**, **qospa xor** dep ataladı.

Xor jámáátleri xor shıǵarmasın orkestr yamasa saz ásbaplarınıń shertiliwinde atqaradı. Saz ásbaplarınıń qatnasısız, tek óz dawısları menen atqarıwshı xor jámááti **kapella**

delinedi. Kapella ushli ushın jazılğan xor shıǵarması **a kapella** delinedi. Xor jámaátleriniń saxnada ózin tutıw qaǵıydası:

Saxnaǵa shıǵıp atırǵanda aldı menen 1-qatar shıǵıp turıp aladı, soń qalǵan qatarlar jaylasadı.

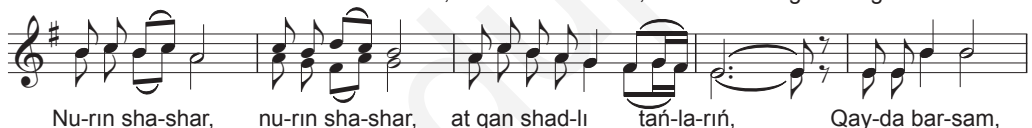
Saxnadan shıǵarda birinshi qatar bir adım aldırǵa ótip, qalǵan qatarlardırń tártipli shıǵıp ketiwin kútip turadı. Bul qaǵıyda saxna mádeniyatına kiredi.

WATAN

K. *Raxmanov* sózi

S. *Palwanov* muzikası

Marsh tempinde, keweli

Wa-qit se-ni nur-ğa bó - ler,

hey, O'-tip ba-rar as-qa-riń - da, _

Mán-gi saw bol, ja-sa Wa - tan. Mán-gi saw bol, Ana Wa-tan.

Coda

Mán-gi saw bol, Ana Wa - tan.

2

Bostan boldi jatqan sańıraw dalalar,
 Jańa zaman baxtın óber dalalar.
 Doslıgımız baslawda jeńimpaz joldan,
 Seniń dańqıń jer júzine taralar.

Naqıratı

FERMATA

Fermata¹ nota hám pauzalardıń uzınlıq muǵdarın 1,5—2 esege soziwda qollanılatuǵın arnawlı belgi. Ol \frown yaki \smile formada bolıp, nota hám pauzalardıń ústine yaki astına qoyıladı.

Fermataniń uzınlıǵı shıǵarmanıń kórkemlik mazmunına hám ulıwma xarakterine baylanıslı boladı. Fermatalar ózbek hám qaraqalpaq milliy úlken qosıqlarında da kóp paydalanıladı.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Xor degende neni túsinesiz hám qanday dawıslardı bilesiz?
2. «Tenor» hám «Bas» dawısları kimlerge tán?
3. S. Palwanov, K. Raxmanovtıń «Watan» qosıǵın aytıp beriń.
4. Fermata degende neni túsinesiz?

3—4-sabaq. XORDA ATQARIW USHÍN XALIQ QOSIQLARIN QAYTA ISLEW

Professional kompozitorlar xor ushın arnawlı shıǵarmalar dóretiw menen birge xalıq qosıqların da kóp dawıs penen xor jámáátleri aytıw ushın qayta islegen. XX ásirdeń 50-jıllarında-aq M. Burhanovtıń xor a kapellaları úlgi bolarlıq dárejede abırayǵa erisken. Bunda onıń «Yorlarım», «Endi sendek», «Biybigúl», «Sari ko'hi baland» sıyaqlı shıǵarmaların atap ótiw múmkin.

Qaraqalpaq muzıkası tariyxında xalıq qosıqların qayta islew 50-jıllardıń aqırında payda boldı. Bunda kompozitorlardan S. Dáwletkeldieva, A. Xalimov, S. Palwanovlar bir qatar xor a kapellalar jarattı. «Dembermes», «Qızminayım», «Ayralıq» sıyaqlı xorlar solardıń ayqın mısalı.

¹ *ital.* fermata — toqtaw, toqtap turıw.

BIYBIGÚL

Qaraqalpaq xalıq qosıǵı

Xor a kapella ushin

Xor ushin qayta islegен Mutal Burhanov

Allegro Vivace

S
 Gay-rat-la - nıp er te tu rıp or - nı - nan, Pax - ta - nı te -

A
 Ho! Ho!

T
 Ho, ho, ho, ho, Pax - ta - nı te -

B
 Ho, ho, Ho! _____

mf
 ho, ho, ho, ho,

mf
 riw - ge shıq - tı Biy - bi - gúl ho, ho, ho, ho,

Biy - bi - gúl Kel - jol - das - lar sha - qı - ra - man

gúl Kel - jol - das - lar kel sha - qı - ra - man

Biy - bi - gúl Kel - jol - das - lar kel

gúl Kel - jol - das - lar kel

ja - ris - qa Bir bi-rew-den al - ga o - zip ba-ris qa

Sha - qı - ra - man ja - ris - qa

ja - ris - qa

Sha - qı - ra - man ja - ris - qa Bir - bi - rew - den o - zip (ho)

Sha - qı - ra - man ja - ris - qa ho

ba - ris - qa

al - ga ba - ris - qa ho, ho, ho, ho, Biy - bi - gúl

ba - ris - qa

mf *p dolce*

Biy - bi - gúl

p

mf Mol a - lıw - ға zú - rá - hát - ti

p dolce ho - ho Ǵay - rat - la - nıp er - te (ho)

Ho, ho, ho tur - dı

Ǵay - rat - la - nıp er - te tur - dı Biy - bi - gúl

p *mf* tur - dı Biy - bi - gúl Biy - bi - gúl

p *mf* Biy - bi - gúl gúl

Biy - bi - gúl Biy - bi - gúl

mf gúl

ff
Je - ti - se - yik biz - ler ta - za ta - bis - qa. Dey - di bi - ziñ

ff
Je - ti - se - yik biz, biz - ler ta - za ta - bis - qa
biz - ler ta - za ta - bis - qa

Je - ti - se - yik biz, biz - ler ta - za ta - bis - qa Dey - di bi - ziñ

Je - ti - se - yik biz, biz - ler ta - za ta - bis - qa *p* ho

Biy - bi - gúl Biy - bi - gúl je - ñim - paz - qiz *p*

je - ñim - paz - qiz *p* Biy - bi - gúl
p

Al - ga *p* Biy - bi - gúl

mf
Ho, ho, ho, ho,

p

mf
Ho, ho, ho, ho, Biy - bi - gúl

mf

RITM (USÍLLAR)

Ritm — bul belgili bir namadağı muzıkalıq seslerdiń uzın-qısqa bolıp almasıp turıwına ayıladı. Hárqanday nama yaki qosıq ırǵađınıń óz ritmi bar. Máselen, hámmebiz biletuğın «Chamandagul» xalıq qosıđınıń ritmi tómendegishe:

Ózbek hám qaraqalpaq xalıq namaları hám oýınlarınıń, ásirese, dáptiń ritmleri ráńbáreń hám quramalı.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Xalıq qosıqların xor ushın maslastırǵan qaysı kompozitorlardı bilesiz? Shıǵarmaların atap ótiń.
2. Berilgen tapsırmalardađı ólshemdi aytıń.

3. «Biybigul» qaraqalpaq xalıq qosığın kim xor ushın qayta islegen?

Á - ziz Qa - ra - qal - pa - qs - tan Á - ziz

Pay - tax - tim - sañ góz - zal Nó kis ___ Nó - kis

Nó - ki - sim góz - zal bas qa - lam Gúl - dey jay - na - gan jas qa - lam!
Ul - li ja - siñ qut - li bol - sin. To - yi - rña kel - dik Ás - sa - lam!

1. lam! 2. Ás - sa - lam! lam! Tamamlaw ushın

Táriypiń tillerde dástan,
Tinish elseń, ashıq aspan,
Quyash bolıp kúnshıgıstan,
Kúlip turğan elseń, Nókis!

Naqıratı:

Nókisim gózzal bas qalam,
Gúldey jaynağan jas qalam.
Ullı jasiñ qutlı bolsın,
Toyrña keldik, Ássalam!

Ilim-bilim orayısañ,
Xalqımnıñ qutlı jayısañ,
Elimniñ jan sarayısañ,
Baxtımsañ biziñ, Nókis!

PARTITURALAR HÁM KLAVIRLAR

Hárqanday muzıka ırǵaǵı shıǵarma sıpatında notaǵa túsiriledi. Onıń kórinisi partitura yaki klavir túrinde boladı.

Partitura — ansambl, xor, orkestr ushın jazılǵan shıǵarmanıń notadaǵı jazılıwı. Ol jámáátlerdiń hárbir qatnasıwshısı birgelikte atqaratuǵın ırǵaqları, partiturada qaǵıydalar boyınsha tómeni-ústingi etip, kóp qatarlı arnawlı nota dápterine jaylastırılǵan boladı.

Klavir bolsa sol ansambl, xor, orkestr yaki saxna shıǵarmaları muzıkasınıń ıqsham túrde, dawıs hám forte-piano atqarıwı ushın mólsherlep jazılǵan nota kórinisi bolıp tabıladı.

Moderato ♩ = 68

mp

Jeke atqarıwshı

O...

p

O...

p

Xm...

xm...

Xm...

Soprano

Alto

Tenor

Bass

?! Soraw hám tapsırmalar

1. «Vokal-simfoniyalıq» janr degen ne?
2. N. Muxameddinovtıń «Qaraqalpaqstan» vokal-simfoniyalıq kantatası sizde qanday tásir qaldırdı?
3. Partiturada qanday qaǵıydalar bar hám olar qalay jaylastırıladı?

6—7-sabaq. ODA (Táriyip) JANRÍ. KANTATA HÁM ORATORIYALAR

Kórkem sóz ustası, jeke atqarıwshı, xor hám orkestr ushin jaratılğan vokal-simfoniyalıq baǵdarındaǵı shıǵarmada qaysı bir ullı insan ulıǵlansa yaǵı Watandı jırlasa, yoshlı atqarılsa, olardı **oda** (táriyip) janrında jazılğan boladı. Kompozitorlar hám shayırbirgelikte jaratılátuǵın jańa shıǵarmanıń librettosın, tekstin aldınnan kelisip jazıp aladı. Soń kompozitor bul libretto tiykarında tutas muzıkalıq shıǵarma — oda jaratıwǵa kirisedi. Odalar kóbirek bayram hám saltanatlarda atqarıladi.

Vokal-simfoniyalıq muzıka baǵdarında **kantata** janrı da keń tarqalğan. Bul janrda jaratılğan shıǵarmalarda házirgi dáwir, jańa tariyxtıń áhmiyetli waqıyaları sáwlelenedi. Kantatalar saltanatlı, lirik hám epik xarakterde jazılıp, birneshe bólimlerden ibarat bolıwı múmkin. Tamamlanğan mániske iye bólimlerin ayırıp-ayırıp atqarıwǵa da boladı.

Oratoriya vokal-simfoniyalıq muzıkanıń eń iri janrı bolıp, ádette, dramalıq temada jazıladi. Dramalıq waqıyalar sóz hám muzıkada sezilip tursa da, aytıp atırǵan jeke atqarıwshılar hám xor saxnada háreket etpeydi. Oratoriyanıń kantatadan parqı onıń kólemi esabınan úlkenligi, epik-dramalıq xarakterde bolıwı hám temasınıń keńliginde bolıp esaplanadı.

Klass fonotekasınan Ğ. Qodirovtıń «Maktabjon — oftobjon» kantatasınan, Q. Zaretdinovtıń «Posqan el» oratoriyalarınan úzindiler tırılǵan.

OPPOQ QISH-EY, OPPOQ QISH

Polat Momin sózi

Anatoliy Varelas muzıkası

Jumsaq, jay

Dam ol-moq-da da-la - lar, Keng vo-diy-lar,

da-ra-lar. Fa-s(i)l zav-qi at-rof - ga, qo'-shiq bo'-lib
 ta-ra - lar. Op-poq - qish-ey, op-poq-qish, Eh qor-la-ri
 yum-shoq qish. Cha-na kon-ki o'y-nat - gan
 Quv-noq qish-ey quv-noq qish. Tar-nov-lar-da
 su-ma-lak, Ko'l-lar oy-na yax-ma-lak.
 Ay-ting, ay-ting bo'l -ma -sin, Hech kim yo'l-da charx-pa
 lak. Op-poq qish-ey, op-poq qish, Eh qor-la-ri
 yum-shoq qish. Cha-na, kon-ki o'y-nat - gan
 Quv - noq qi - shey, quv - noq qish.

Dam olmoqda dalalar,
 Keng vodiylar, daralar.
 Fasl zavqi atrofga
 Qo'shiq bo'lib taralar.

Naqarot:

Oppoq qish-ey, oppoq qish,
Eh qorlari yumshoq qish.
Chana, konki o'ynatgan
Quvnoq qish-ey, quvnoq qish.

Tarnovlarda sumalak,
Ko'llar oyna yaxmalak.
Ayting, ayting, bo'lmasin,
Hech kim yo'lda charxpalak.

Naqarot

Fa major.

Re minor.

?! Sorav hám tapsırmalar

1. Oda, kantanta, oratoriya janrları haqqında aytip beriń.
2. «Oppoq qish-ey, oppoq qish» qosıgınıń avtorları kim?
3. Berilgen tapsırmanıń ólshemin anıqlań.

III SHEREK

SAXNALÍQ MUZÍKA SHÍĠARMALARÍ — BALET HÁM AYAQ OYÍN ÓNERI, MUZÍKALÍ DRAMA HÁM KOMEDIYA, BALALAR USHÍN MUZÍKALÍ ERTEK-TAMASHALAR

1-sabaq. SAXNALÍQ MUZÍKA SHÍĠARMALARÍ

Saxnaliq muzika shıǵarmalarına — opera, balet, muzikalıq drama hám komediya, operetta, balalar ushin jazılǵan muzikalı ertekler, muzikalı tamashalar kiredi. Watanımızdıń hár bir perzenti joqarıda atap ótilgen janlarda jazılǵan saylandı shıǵarmaların biliwi, tırlap, tamasha etip, olardı bir-birinen ajrata biliwi lazım. Bunday janlarda jazılǵan shıǵarmalardı saxnalastırıw ushin pútkil dúnyada bolǵanı sıyaqlı biziń Respublikamızda da arnawlı teatr-tamasha orınları bar. Máselen, A.Nawayı atındaǵı Úlken akademiyalıq opera hám balet teatri, Muqimiy atındaǵı Respublika Mámleketlik muzikalı teatri, Operetta teatri, Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik akademiyalıq muzikalı teatri,

Alisher Nawayı atındaǵı Úlken akademiyalıq opera hám balet teatri

Qaraqalpaq Mámleketlik jas tamashagóyler teatri

Qaraqalpaq Mámleketlik quwirshaq teatri

Ózbek hám rus jas tamashagóyler teatrları, Respublikalıq qu-wırshaq teatrları, wálayat hám qalalardağı Mámleketlik teatrlar.

Klass fonotekasınan P. Chaykovskiydiń «Oqqush ko'li» baletinen úzindiler tıńlań.

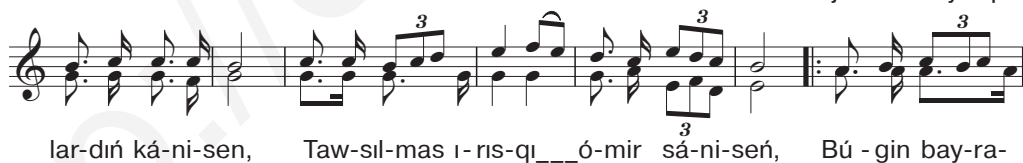
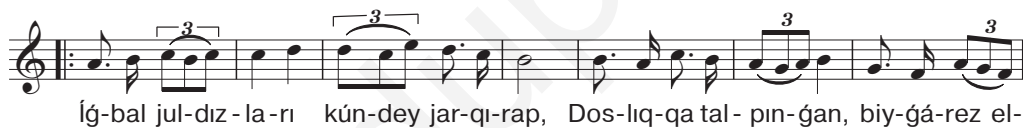
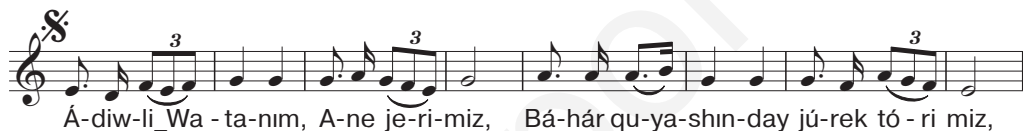

ĞÁREZSIZLIK BAYRAMÍ

O. Qállibekov sózi

Q. Ótegenov muzıkası

Jeníl

Ke-liń dos - lar kel qá-dir - dan. Gá - rez-siz-lik bay-ra-mı, Gá - rez-siz-lik bay-ra-mı, Gá - rez-siz - lik bay-ra-mı, qut-li bol - sın. Gá - rez-siz - lik bay - ra-mı, Gá - rez-siz - lik bay - ra-mı Gá - rez-siz - lik bay - ra-mı qut - li bol - sın. qut - li bol - sın.

Sen ájayip elseń, ashılǵan gúlseń,
 Sen qutlı mákansań, ádiwli jerseń.
 Seniń qushaǵında kámalǵa keldim,
 Júregimde tursań men qayda júrsen.

Búgin miymanlarǵa qushaǵın ashqan,
 Kewli quwanishtan máwjirep tasqan.
 Búgin dúnya tanır Ana jerimdi,
 Xalqım keleshekke niq qádem basqan.

Naqıratı:

Búgin biziń elde bayram,
 Shadlanısqı gúldey jaynań.
 Bayramıńız qıtılı bolsın,
 Keliń, doslar, kel qádirdan.
 Gárezsizlik bayramı,
 Gárezsizlik bayramı,
 Gárezsizlik bayramı,
 Qutlı bolsın.

MUZÍKADA ÓLSHEMLER

Hárqanday shertilip atırǵan yaki notaǵa túsirilgen muzıkalıq shıǵarmanıń óz ólshemi bar. Ólshemsiz nama bolıwı múmkin emes. Bul shıǵarmanıń tırławshıǵa unawında úlken járdem beredi. Ólshemlerdiń aytılwı hám jazılıwı tómendegishe:

Eki sherek — 2/4

Úsh sherek — 3/4

Tórt sherek — 4/4

Altıda segiz — 6/8 hám basqa.

Muzıkada ólshem birlikleri shıǵarmanıń baslanıwında, giltler hám alteraciya belgilerinen soń qoyladı.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Saxnalıq muzıkalıq shıǵarmalarǵa qanday tamashalar kiredi?
2. Respublikamızdaǵı teatrlardı atap bere alasız ba? Qaysı teatrlarǵa barǵansız yaki barıp tamasha kóriwdi qáleysiz?
3. Tırılaǵan úzindińiz bir-birinen pariqlana ma? Aytıp berıń.
4. «Gárezsizlik bayramı» qosıǵınıń avtorı kimler? Aytıp berıń.

2—3-sabaq. BALET ÓNERI. ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ BALETI

Balet — muzıka hám ayaq oyın háreketleri arqalı obrazlar, waqıyalar jaratıw óneri. Balet shıǵarmasın dramalıq tema, ayaq oyın, is háreket, názik háreketler, muzıka, saxna bezew-leri hám kiyim-kenshekler quraydı.

Pútkil dúnyaǵa belgili «Aqquw kóli», «Qarsildoq» hám «Úyqıdaǵı gózzal» baletlerin XIX ásirde jasaǵan rus kompozitorı Pyotr Ilich Chaykovskiy dóretken. Bul baletlerdi biziń xalqımız da jaqsı bileği, súyip tamasha etedi. XX ásirde jaratılǵan «Gayane», «Spartak» (Aram Xachaturyan), «Baqshasaray fontanı» (B. Asafyev), «Romeo hám Julietta», «Zolushka» (S. Prokofyev) baletlerin de kópshilik bileği.

Balet janri Ózbekstanda da rawajlangan. XX ásirdeń 30-jillarınan baslap «Paxta» (Roslavets), «Orzu» (I. Akbarov), «Sevgi tumori» (M. Ashrafiy), «Tanavor» (A. Kozlovskiy) sıyaqlı baletler jaratıldı. 80-jılları ózbek kompozitori Ulıgbek Musayev tárepinen jaratılğan «Hind dostoni» hám «Tumaris», Avaz Mansurovtıń 1 perdeli «Sharq afsonasi», Anvar Ergashevтіń «Humo», qaraqalpaq kompozitori N. Muxameddinovтіń «Ayja-

mal» baletleri el awzına tústi. 90-jilları bolsa Mustafa Bafojev «Uluǵbek burji» hám «Nodira» milliy ayaq oyın usılındaǵı baletlerin dóretti.

2015-jılı bolsa qaraqalpaq kompozitori Qurbanbay Zaretdinovtıń «Qırıq qız» baleti saxna júzin kórdi.

Balet ónerin barlıq xalıqlar birdey túsinedi hám súyip tamasha etedi. Bunnan keyin de jetik ózbek hám qaraqalpaq baletleri dóretilip, pútkil dúnyaǵa keńnen tarqaladı.

Klass videotekasınan U. Musaevtıń «Tumaris», N. Muxameddinovtıń «Ayjamal», Q. Zaretdinovtıń «Qırıq qız» baletlerinen muzika tıńlań.

SUMALAK

Toxtamurad Bahromov sózi

Shermat Yormatov muzıkası

♩ **Áste**

Tar-nov-lar- da su- ma-lak,

su-ma-lak,su-ma-lak,su- ma-

lak. Suv to-ma-di chak-chak, Chakchak, chakchak, chak-

chak. Su- ma- lak ji - lo - la-nar,

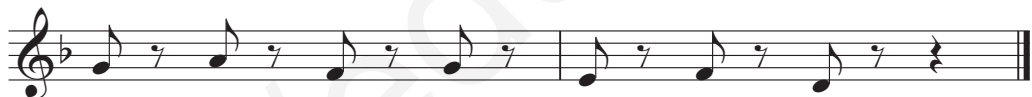

Dur yo - g'ar, Of-tob - da til - lo - la-nar,

Nur yo - g'ar.

Tamamlaw ushIn

Chak - chak, chak - chak, chak - chak - chak!

Tomchilar billur rangda,
Qarang, qarang, qarang-a,
Ko'z yoshin qilmas kanda,
Attang, attang, attang-a.

Qishni kuzatsa kerak
Sumalak,
Bahordan berib darak...
Chak-chak, chak-chak,
chak-chak-chak.

DIRIJYORLIQ ÓNERI

Dirijyor — muzikalıq shıǵarmanı atqarıwshı jámáátlerge basshılıq etiwshi kórkem óner xızmetkeri. Ol muzika tarawı boyınsha tereń bilimge iye bolıwı shárt. Dirijyor atqarıwshı jámáát penen tayarlıqtı muzikalıq shıǵarmanı xalıqqa usınbastan burın alıp baradı. Ol atqarıw waqtındaǵı shıǵarmanıń atqarılıw tezligi, dinamikası, atqarıwshılardıń toqtaw yaki atqarıw waqtın kórsetip turadı, sonday-aq, jámáátti birlestiredi hám ruwxlandıradı. Dirijyorlıq kórkem óner hám kásip sıpatında XIX ásirdiń aqırı XX ásirdiń baslarında qalıplesti. Dirijyorlar eki baǵdarda xızmet etedi. Orkestr dirijyori hám xor jámáátiniń dirijyori. Ózbek orkestr dirijyorlarınan M. Ashrafiy, D. Abdurahmanova, Z. Haqnazarov, E. Azimov, F. Abdurahimovanı hám de xor jámáátleriniń dirijyorlarına V. Umidjanov, Sh. Yormatov, J. Shukurovlardı, qaraqalpaq orkestr dirijyorlarınan A. Sultanov, M. Kamalov, B. Otarbaev, A. Abdullaeva, S. Reymov, xor jámááti dirijyorlarına S. Dáwletkeldieva, A. Mámbetov. S. Palwanov, Q. Ótegenov, Q. Záretdinov hám taǵı basqalardı aytsaq boladı. Watanımız muzika mádeniyatı rawajlanıwında dirijyorlıq óneriniń ósip barıwı úlken áhmiyetke iye.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Balet degenimiz ne?
2. Qanday ózbek hám qaraqalpaq baletlerin bilesiz?
3. «Ayjamal» baletiniń avtorı kim?
4. P. Chaykovskiydiń hám basqa da belgili baletlerdiń atların aytıń.
5. «Ayjamal» baletindegi sizge unaǵan namanı atqarıp beriń.

4-sabaq. ÓZBEK HÁM QARAQALPAQ AYAQ OYÍN ÓNERI. AYAQ OYÍN MEKTEPLERI

Hárbir xalıqtıń burınnan qáiplesip kiyatırǵan óz ayaq oyın óneri hám sol ayaq oyındı sáwlelendirip turatuǵın namaları boladı. Ózbek xalıq ayaq oyınları da keń taralǵan bolıp, názik háreketler hám olarǵa jarasqan milliy kiyimler menen kórkem obrazlar jaratıladı.

«Dilxiroj», «Qari navo», «Zang», «Duchava» sıyaqlı ayaq oyın namaları jańlaǵanda kóz aldımızǵa anıq ayaq oyın háreketleri keledi. XX ásirdeń 2-yarımınan baslap Muxammedjan Mirzaev, Baxtiyar Aliyev hám basqa kompozitorlardıń jańa namarıǵaqları tiykarında ózbek ayaq oyın óneri jáne de rawajlandı. Buǵan Mukarrama Turǵunbaeva, Isoxor Oqilov, Qundız Mirkarimova, Yulduz Ismatovalardıń saxnalastırǵan ayaq oyınları Ózbekstan ayaq oyın óneriniń altın fondına kirgizilgen.

Qaraqalpaq ayaq oyınlarınıń mazmunı xalıqtıń kúndelikli turmısınan alınıp, olarda hayal-qızlardıń gózzallıǵı, iybeligi, miynet islewi (gilem toqıwı, kiyiz basıwı), er azamatlardıń is háreketleri, sharwashılıq penen shuǵıllanıwı, túrli kórinislerde súwretlenip, jeke yamasa topar bolıp atqarılıwı ushın saxnalastırılǵan. Olardan: «Qaraqalpaq toyı», «Qız uzatıw», «Balıqshılar», «Qırıq qız», «Aq altın», «Ayqulash», «Shabandozlar» hám taǵı basqa ayaq oyınların atap ótsek boladı.

«Baliqshilar» («Shağala») ayaq oyini — úsh bólimnen ibarat. Ayaq oyinniń birinshi bóliminde baliqshilardıń tor toqıwı hám olardı kóterip taslawları bayan etilgen. Oyinniń sol waqıtta baliqshilardıń qum astınan ózlerine tán qádem taslawı shiraylı oyun háreketlerinde óz kórinisin tapqan. Olar qayıqqa bir qatar bolıp otırıp eskek ese baslaydı. Birden olar orınlarınan turıp baliq penen tolğan tor shetinde ushıp júrgen baliqshi quslar sıyaqlı saxnada usha baslaydı.

 Klass fonotekasınan T. Esirkepovtıń «Báhár valsı» shıǵarmasın hám basqa ayaq oyun namaların tıńlań.

SHAĞALA

Xalıq sózi

Xalıq muzıkası

Allegro

S 1

S 2

A

p

Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la,

p

Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la,

mf

Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la

Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la. Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la,

Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la. Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tırn bo-yın ja-ğa-la,

Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tirñ bo-yin ja-ğa-la, Hey. Hey, Hey,
 Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tirñ bo-yin ja-ğa-la, Hey. Hey, Hey,
 Shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la, Jap-tirñ bo-yin ja-ğa-la, Hey. Hey, Hey,

Í-lay suw-da ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la, Í-laysuw-da
 Í-lay suw-da ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la, Í-laysuw-da
 Í-lay suw-da ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la, Í-laysuw-da

ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la
 ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la A-lal-may-sañ,
 ba-liq bar, A-lal-may-sañ sha-ğa-la A-lal-may-sañ,

Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la,
 Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la,
 Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, Shaq,shaq,shaq, sha-ğa-la, sha-ğa-la,
 sha-ğa - la. Shaq, sha-ğa - la, sha-ğa - la sha-ğa - la
 sha-ğa - la. Shaq, sha-ğa - la, sha-ğa - la sha-ğa - la
 Shaq sha-ğa - la. Shaq, sha-ğa - la, Shaq sha-ğa - la Shaq sha-ğa - la
 Shaq, sha-ğala. Hey, Hey.
 Shaq, sha-ğala. Hey, Hey.
 Shaq, sha-ğala. Hey, Hey.

Shaq shağala, shağala,
 Japtin boyin jağala.
 İlay suwda baliq bar,
 Ala almaysañ, shağala.

MUKARRAMA TURĠUNBAEVANIŇ ÓMIRI HÁM DÓRETIWSHILIGI

Ózbekstan xalıq artisti, Ózbekstan- nıń belgili oyınshısı, baletmeyster, xalıqlıq ózbek saxna ayaq oyını hám «Báhár» ayaq oyın ansambliniń tiykarın salıwshı Mukarrama Turġunbaeva 1913-jıl 31-mayda Ferġanada tuwılġan. 1929—1933-jılları muzikalı teatr-studiyasında milliy ayaq oyın boyınsha ataqlı ustaz Usta Olim Komilov, sheber oyınshı hám artist Yusufjon qızıq Shakarjanovtan ózbek, Evropa klassik ayaq oyını, saxnalıq — xalıq hám estrada ayaq oyın óneri boyınsha

Tamaraxanıń sıyaqlı ustazlardan sabaq alġan.

Xoreografiya bilim jurtında oqıp júrgen dáwirinde-aq, M. Turġunbaeva Tamara Yunusova ushın «Báhár» ayaq oyınıń saxnalastıradı, bul bolsa «Báhár»di Moskva, Varshava, Hindstan, Qıtay hám basqa kóp mámleketler saxnalarında qoyıldı. M. Turġunbaeva atqarıwshılıq hám baletmeysterlik xızmetinen tısqari 1947-jıldan baslap ózbek xoreografiya bilim jurtında pedagoglıq xızmetin de alıp barġan. Onıń shákirtleri H. Komilova, Q. Mirkarimova, F. Kaydani, T. Yunusova, R. Qurbanova, B. Qoriyeva, S. Haybullayeva hám basqalar bolġan. 1957-jılı M. Turġunbaeva «Báhár» milliy ayaq oyın ansamblin shólkemlestirip, bul jámáát ushın 15 koncert baġdarlamasın jarattı hám saxnalastıradı. M. Turġunbaeva ózbek xoreografiyasınıń altın fondına kirgizilgen «Tanovar», «Kalta o'yin», «Jahon», «Pilla», «Paxta» sıyaqlı ózbek milliy ayaq oyınlarınıń tiykarın salıwshı hám atqarıwshısı esaplanadı.

1960-jılı «Báhár» Ózbekstan Mámleketlik milliy ayaq oyını ansambline aylanadı. Mukarrama Turġunbaeva 1978-jılı 26-noyabrde qaytis bolġan.

ÓZBEK AYAQ OYÍN MEKTEPLERI

Ózbekstanda ayaq oyín óneriniń qáiplesiwine tiykar salǵan ayaq oyín ustaları hám ustazları sıpatında Yusufjan Shakarjanov, Usta Olim Kamilov, Tamaraxonim, Mukarrama Turǵunbaeva, Isoxor Oqilov, Galiya Izmaylova, Elizaveta Petrosova, Qundız Mirkarimova, Roziya Karimovalar tán alınǵan.

Ózbekstan aymaǵında házirgi kúnde ózine tán teması, dáp shertiwleri hám ájayıp ırǵaqlarǵa iye bolǵan 5 ayaq oyín mektebi bar. Bular: Fergána—Tashkent mektebi, Buxara mektebi, Xorezm mektebi, Surxandárya—Qashqadárya mektebi, Qaraqalpaq mektebi.

FERǴANA—TASHKENT AYAQ OYÍN MEKTEBI

Fergána ayaq oyınları «Úlken oyın» hám «Kishi oyın» bolıp bólingen. «Úlken oyın» 280 nen zıyat dáp usıllarına tán háreketlerden ibarat bolıp, tiykarınan úlken maydanlarda atqarılǵan. «Kishi oyın» bolsa úy ishinde atqarılǵan. Onda milliy saz-ásbaplarında qosıqlarǵa ayaq oyın oynalǵan.

Fergána—Tashkent ayaq oyın usılında «Tanovar»lar áhmiyetli orın iyeleydi. Tonovardıń xalıq aytıları usılında «Qorasoch», «Sumbula» (xalıq sózleri), «Endi sendek» (sózi Muqimiyden) variantları duwtar menen oynalǵan. Tanovar birinshi mártebe Mukarrama Turǵunbaeva tárepinen XX ásirdeń 40-jıllarında saxnalastırılǵan. Ol 1957-jılı «Báhár» oyınshılar toparın shólkemlestirip, onda «Bahor» valsı, «Bayot», «Pilla», «Rohat», «Paxta», «Tanovar», «Katta o'yın», «Munojot», «Namanganning olmasi» hám basqa júzlegen ayaq oyınları saxnalastırǵan. Bul oyınlar kóplegen shet el saxnalarında qoyılıp, alǵıslarǵa miyasar bolǵan.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Ózbek ayaq oyun óneri haqqında nelerdi bilesiz?
2. «Shağala» ayaq oyunın oynap úyreniń.
3. Mukarrama Turğunbaevanıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqında nelerdi bilip aldırıńız?
4. Ferğana ayaq oyun mektebiniń tiykarın salǵan kim?

6-sabaq. XOREZM AYAQ OYÍN MEKTEBI

Ózbek xalıq ayaq oyun usılı Xorezmde áyyem zamanlardan beri qáliplesken hám ásirler dawamında jetilisip kelgen.

Xorezm ayaq oyunları mektebiniń tiykarın salıwshısı, Ózbekstan xalıq artisti Gáwhar Rahimova 1968-jılı Xorezmde «Lázgi» oyınshılar ansamblin dúzip, kóp jıllar dawamında usı ansamblge bassılıq etken. Ansambldiń baǵdarlamasında Usta Alim Komilov tárepinen saxnalastırılǵan «Ufori sohta», «Ózbekiston qızları», «Jayhun misoli», «Lazgi», «Ko'zim qarog'im», «Lazgi salomi» sıyaqlı xorezm ayaq oyunları orın alǵan. Keyin ala ol Xorezm maqamlarına da «Yurak uyg'ondi», «Xiva qızlarının lazgisi», «Oltin zangi», «Baxtiyor onlar» sıyaqlı ayaq oyınları saxnalastıradı.

BUXARA AYAQ OYÍN MEKTEBI

Buxara ayaq oyun mektebinde qol, ayaq, júz hám dene háreketleri Ferğana hám Xorezm mektepleri sıyaqlı ózine tán bolǵan nama-qosıqlar hám ırǵaqlarınan ibarat. Ayaq tepsiniwiniń

tezligi, qol háreketleriniń keskinligi, qáddi-qáwmet hám kóz-qaraslardaǵı kóterińkilik, jilli júzlilik, iyin búlkildileri menen tamashagóyge zawiq baǵishlaydı. Hayal-qızlar atqarwındaǵı «Buxara», er adamlardıń dápte qosılıp oynaǵan «Mavrigi», sonday-aq, «Qayroq ifori», «Larzon», «Zang» sıyaqlı oyunların hámme jaqsı bileği. Bul oyunlar bir-birinen parıqlı ráwishte ajralıp turadı.

Buxara ayaq oyun mektebiniń tiykarın salıwshıları Isoxor Oqilov hám Margarita Oqilovalar bolıp esaplanadı.

7-sabaq. QARAQALPAQ AYAQ OYÍN MEKTEBI

Qaraqalpaq mádeniyati ásirler dawamına rawajlanıp kelmekte. Xalqımızdıń mádeniy miyrasları, qádiriyatları kóp jilliq tariyxqa, xalıq áwızeki dóretpelerinde, ásirese, ayaq oyun ónerinde kózge taslanadı. Qaraqalpaq xalqı, tiykarınan,

bayram kúnlerinde ózi jasap atırǵan keńliklerde, awıl tábiyatı qushaǵında oyınǵa túsiwdi jaqsı kóredi. Oyunlar arqalı quwanışın, ómirden alǵan lázzetlerin, arızw-ármanların jetkizip beriwde dene, iyin, bas, qol, ayaq háreketleri arqalı ornılaydı.

XX ásirde qaraqalpaq xalıq ayaq oyunları kásip dárejesine kóterilip, saxnalarǵa shıǵa basladı. Olardan «Ayqulash», «Shaǵala», «Shopanlar», «Aral jigiteri», «Suwǵa bargan qız» sıyaqlı ayaq oyunlar saxna kórinisleri menen qaraqalpaq xalqınıń ózligin dúnyaǵa tanıttı.

XX ásirdeń 1956–1970-jıllarında Qaraqalpaqstanda jasap dóretiwshilik penen shuǵıllanǵan belgili ayaq oyınshı hám baletmeyster Elizaveta Petrosova (laqabı «Lizaxonim») Qaraqalpaq mámleketlik filarmoniyasında ayaq oyınshılar ansamblin dúziwde belsendilik kórsetti. Ol saxnalastırǵan «Qaraqal-

paq toyi» ayaq oʻyin syuitasi, «Qiz uzatiw», «Baliqshilar», «Aq altin», «Qirq qiz» siyaqli oʻyinlar Qaraqalpaq ayaq oʻyin mektebiniń qalıpleskeniliginen derek beredi. Olar dúnya saxnalarında atqarılǵan hám úlken húrmetke bólingen.

SURXANDÁRYA–QASHQADÁRYA AYAQ OYÍN MEKTEBI

Surxandárya–Qashqadárya ayaq oʻyin mektebi ózbek mádeniyatiniń rawajlanıwında óz ornına iye bolıp, xalıq dóretiwshiliginiń úlgisi sıpatında itibarǵa ılayıqlı. Surxan úlkesi júdá áyyemgi tariyxqa iye ekenligi menen insaniyat jámiyetiniń jetilisiwine de óz tásirin tiygizgen.

Surxandárya–Qashqadárya ayaq oʻyin mektebiniń tiykarǵı usılı qol, ayaq, dene háreketleriniń mánis-mazmunı tábiyat ózgeshelikleri, sol átiraptıń ıqlım sharayatı, jil máwsimleriniń ózgerisleri menen baylanıslı jaǵdayda xalıqtıń turmıs tárizi jasaw hám miynet etiw sharayatların sáwlelendiredi. Atap aytqanda, báhárgi miynet máwsimi keliwden aldın «Navro‘z», «Gul sayli», «Shox moylash», jazǵı máwsim aldı — «Suv sayli», «Choy momo», «Shamol chaqirish», gúzgi jıyn-terim máwsiminde — «Xirmon» to‘yi, «Uzum sayli», «Qovun sayli», qısta bolsa — «Qorxat», «Yasantusan», «Gap-gashtak» siyaqli kórinisler ayaq oʻyinlar arqalı sáwlelenedi. Folklor qosıq-namalarınıń mazmunı bir-birine say háreketler hám milliy kiyimler arqalı ashıp beriledi.

Bul úlkeniń materiallıq emes mádeniy miyrasları kóp jıllardan berli. ótkerilip kiyatırǵan «Baysın báhári» dep atalǵan ashıq folklor festivalı arqalı dúnya xalıqlarına inam etiledi.

Klass fonotekasınan Surxandárya–Qashqadárya hám Qaraqalpaq ayaq oʻyin namalarından úzindiler tırılǵan.

SUMALAK

Anvar Obidjon sózi

Xurshida Hasanova muzikasi

Orta

Chi - roy ber-di ko'k-lam-ga nav - ro'z Gul - lar soch-di o-lam

ga nav - ro'z. Dil - dan to-shib sho-don o - hang - lar,

Ay - lan - di zo'r bay-ram - ga nav - ro'z. Qu - yosh-

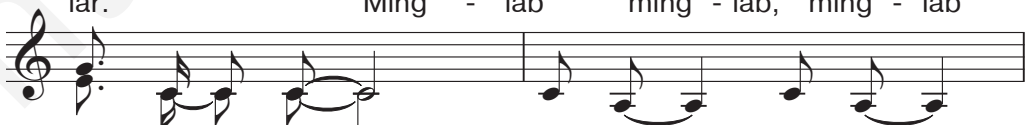
li kun oy din ke - cha - lar, gul shoxida bul-bul- kuy-cha-
ko-na - bun-day - bay-ram - ni,

lar O'z - be - Or - zu qil - gan ne - cha - ne - cha

lar. Ming - lab ming - lab, ming - lab

o' - g'il - qiz, Bo'l - sin, bo'l - sin

biz - ga - jo'r. Nav - ro'z bay - ra - mi - da
ham - ma - miz
Su - ma - lak su - ma - lak su - ma - lak - xo'r.

Naqarot

Doshqozonda qaynaydi jo'shib,
Sumalak ham aytmoqda qo'shiq.
Sumalakdan yalar bolalar
Momolarning mehrini qo'shib.

Quyoshli kun, oydin kechalar,
Gul shoxida bulbul kuy chalar.
O'zbekona bunday bayramni
Orzu qilgan necha-nechalar.

TAMARAXANIM

Ózbek professional ayaq oyininiń tiykarın salıwshılardan biri, Ózbekstan xalıq artisti, qosıqshı, oyınshı hám baletmeyster Tamaraxanim (Tamara Artemovna Petrosyan) 1906-jılı Fergana wálayatında tuwılǵan.

Jaslıǵınan kórkem ónerge qızıǵıwshılıǵı sebepli dáslep Marǵulan, Fergana hayal-qızları arasında oyınǵa túsip, qosıq aytqan hám de Yusufjan qızıq Shakarjanov, Usta Alim Kamilovlardan ózbek ayaq oyınshılarınıń háreketlerin, Hamzadan qosıqshılıq, aktyorlıq ónerin úyrendi.

1923—1924-jillari Moskva teatr texnikumida oqiydi. 1924-jili M.Qoriyoqubov basshiligidagi koncert truppasida islep, usi truppa menen 1925-jili Parijde Ózbek ayaq oyun ónerin saxnaga alip shigadi. Tamaraxanim «Lolaxon», «Qorasoch», «Bilakuzuk», «Oyijon», «Fabrikaning yo'lida», «Qizlar, shitobingiz nima», «Gulyor» qosiq-lari, «Dilxiroj», «Qarinaldo», «Usmoniya» siyaqli ayaq o-yinlardi saxnalastirgan. Tamaraxanim Ekinshi dunya juzilik uris jillarinda koncert brigadasini menen armiya bolimlerinde xizmet etken ham onin atqarivida 500 den artiq qosiq ham ayaq o-yinlar 86 tilde ja-nlagan. Tamaraxanim Franciya, Norvegiya, Germaniya, Italiya, Turkiya, Iran, Hindstan siyaqli mamleketlerde gastrol saparinda bolip, Ózbek milliy ayaq oyun ónerin dunyaga tanitti.

2001-jil «Buyuk xizmatlari uchun» ordeni menen siyliqlandi. Tashkent qalasinda onin uy muzeyi islep turipti. Bul muzey turli millet ayaq o-yinlarina arnalgan kiyimlari, jeke buyimlari, turli jillardagi afisha ham suvretlari saqlangan. Bul muzey hazir xalqin tamasha etetugin madeniy ornina aynalgan.

POLAT MÁDREYMOV

Polat Mádreymov Ózbekstan ham Qaraqalpaqstan xalq artisti, Hamza atidagi Mamleketlik siyliqin laureati, baletmeyster. Qaraqalpaq ayaq oyun ónerinin ham «Ayqulash» ansamblinin rawajlanivida, qaraqalpaq ayaq oyun ónerinin ken jamiyetshilikke tanilivida ulken ules qosqan insan.

P. Mádreymov 1942-jili Shimbay rayonida tuvilgan. Tashkenttegi xoreografiya uchilishesin pitkerip, Tashkent ham Samarqand opera ham balet teatrinda islep, tajiriybe algan. Ol qaraqalpaq ayaq oyun ónerine 1965-jildan baslap kirip keledi. 1972-jili Moskva mamleketlik

teatr óneri institutiniń (GITIS) xalıqlıq kórkem óner boyınsha rejissyor-baletmeyster bólimin tamamlap, házirgi kúnge shekem «Ayqulash» ansamblinde islep kelmekte.

Qaraqalpaqstanda xoreografiyaniń klassik shıǵarmalarına aylanǵan «Shabandozlar», «Aral jigitleri», «Qaraqalpaqsha lirikalıq oyın», «Jılwa», «Altı qız», «Ilme Sultan», «Lázzet», «Ayqulash», «Ańǵalaq», «Ġodalaq» hám taǵı basqa qaraqalpaq ayaq oyınlarınıń jaratılıwında xızmeti ullı boldı.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Qaraqalpaq ayaq oyınınıń XX ásir dawamında saxnaǵa alıp shıǵıp, onı jáne de rawajlanıwında kimlerdiń xızmetleri úlken?
2. Surxandárya ayaq oyınlarında háreketler hám onıń pútkil bir bólimi ne dep ataladı?
3. Belgili qaraqalpaq ayaq oyın atların aytırń.
4. Tamaraxanımnıń ayaq oyın ónerine qosqan úlesin aytıp berıń.

8-sabaq. MUZİKALÍ DRAMA HÁM KOMEDIYA

Ózbekstanda muzıka óneriniń bárlıq janları qatarında muzıkalı drama hám komediya — saxnalıq muzıkalı shıǵarmaları da keń tarqalǵan. XX ásirdeń 30-jıllarınan baslap Evropa operalarına eliklew sıpatında bul janlar rawajlanǵan.

Muzıkalı drama — saz ásbabı hám vokal muzıka tiykarǵı orındı iyelegen dramalıq saxna shıǵarması. T. Jalilovtıń «Tohir va Zuxra», «Nurxon», T. Sadıqov hám R. Glierlerdiń «Layli va Majnun», qaraqalpaq saxnasındaǵı kóringen V. Shaf-rannikovtıń «Alpamıs», A. Xalimov, J. Shamuratovlardıń «Ġárip ashıq», keyin ala Yunus Rajabiy, Sayfi Jalil, Mustafa Bafoyev, Farhod Alimov sıyaqlı kompozitorlar dóretken shıǵarmalar muzıkalı drama janrıniń jarqın úlgilerine aylanǵan.

Muzıkalı komediyanıń muzıkalı dramadan parqı júdá az. Tek olardı dramalıq temasınıń baǵdarına qaray ajratıw múmkin: haqıyqıy waqıya mazmunında tema muzıkalı drama bolsa, yumorlıq mazmundaǵı tema **muzıkalı komediya** boladı.

Sonliqtan komediyalardıń muzıkası da jeńil, yoshlı ırğaqtı boladı. Ázerbayjan kompozitorı Uzeir Gadjibekovtıń «Arshin mal-alan», Manas Leviyevtıń «Toshbolta oshiq» hám «Oltin kól», Ikrom Akbarovtıń «O'jarlar», Alimjan Xalimovtıń «Súymenge süykenbe» sıyaqlı shıǵarmaları buǵan misal bola aladı.

Klass fonotekasınan «To'ylar muborak» «Ot-magay tong» shıǵarmalarınan úzindiler hám A. Xalimov, J. Shamuratovlar jazǵan «Ǵarip ashıq» muzıkalı dramasınan úzindi tıńlań.

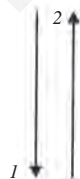
«EKI SHEREK» (2/4) ÓLSHEMINDE DIRIJYORLIQ

Bul ólshemde dirijyorlıq etiw ushın qáddińdi dúzep tik turıp, eki qol jelkeniń bálentliginde alǵa qaray kóteriledi, barmaqlar bos qoyladı. Dem alıp, eki qol bir tegis tómede sızıp kórsetilgen baǵdar boyınsha háreketlene basladı:

Shep qol

Oń qol

«Bir» degende qollar tómenge túsip, qaptalǵa ketedi; «eki» degende bolsa joqarıǵa kóteriledi hám bul háreket bir qalıpte muzıka tamamlanǵanша tákirarlana beredi.

NAWRÍZ

T. Muxiyatdinov sózi

J. Shershemov muzıkası

Jeńil

Mol ne-siy-be ta-bis- pe-nen
Diy-qan zor ǵay-rat ber-sin,

Es-ki jil-di juw-maq-la-dıq,
Sport-shı-ǵaáw-met ber-sin,

Mi-ne en-di Naw-rız-di biz, Qu-wa-nış-li qar-sı al - dıq,
Ja-ña jıl-dahám-me-miz - di, Mol ne-siy-be tárket-pe - sin,
Biz Naw-rız-di ú-mit - le - nip, Kú-te-miz kóp je-tis - ken - lik,
Bil-di-re-miz hám de ti - lek, Ti-nış bol-sın Wa-ta-nım dep,

?! Soraw hám tapsırmalar

1. A. Xalimov, J. Shamuratovlardıń «Ğarip Ashıq» muzikalı draması haqqında aytıń.
2. Muzikalı komediyanı táriyiplep berıń.
3. «Nawrız» qosıǵın aytıp berıń.
4. Takt sızıqların qoyıń.

9-sabaq. UZEIR GADJIBEKOVTIŃ «ARSHIN MOL-OLON» MUZİKALÍ KOMEDIYASINIŃ DÚNYA XALÍQLARI KÓRKEM ÓNERINDEGI TUTQAN ORNI HÁM ÁHMIYETI

Uzeir Gadjibekov 1885—1948-jılları ja-sap, dóretiwshilik etken ullı ázerbayjan kompozitori. Onıń atı kóp ellerge taralǵan, muzikaları hámmege tanıs bolıp qalǵan. Buǵan tiykarǵı sebep, óz xalqınıń muzıka miyrasın jetik biliw menen birge, dúnya mádeniyatın da tereń úyrengenliginde. Sonday bilimli insanlar ǵana hámmege unaytuǵın shıǵarmalar dóretiwı múmkin. «Arshin mol-olon» muzikalı komediyası dúnya xalıqları kórkem óneriniń dúrdanasına

aylanıp ketiwi biykarğa emes, álbette. Bul shıǵarma biziń xal-qımızdıń da súyikli shıǵarmalarından biri, barlıq teatrlarımızda saxnalastırılǵan. 1945-jılı «Arshin mol-olon» kinofilmi súwretke alınǵan.

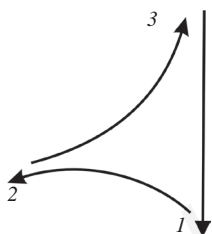
Klass fonotekasınan «Arshin mol-olon» nama qosıqlarınan tıńlap, onnan zawiǵ alıń.

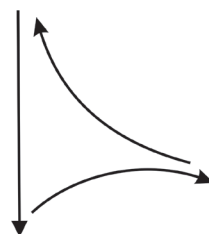
«ÚSH SHEREK» (3/4) ÓLSHEMINDE DIRIJYORLIQ

Qáddi-qáwmetińizdi tik tutıp, dirijyorlıq ornın iyelep, eki qol bir-birine kerisinshe 3 baǵdarda tómende sızıp qoyılǵanday háreketke kele baslaydı:

Shep qol

Oń qol

Soraw hám tapsırmalar

1. U. Gadjibekov qaysı jılları jasap dóretiwshilik islegen?
2. U. Gadjibekov hám onıń «Arshin mol-olon» muzikalı komediyasınıń ornı hám áhmiyeti haqqında aytıp beriń.
3. 3/4 ólsheminde takt sızıǵın qoyıń.

4. «Úsh sherek»te dirijyorlıq etiw ushın nelerge itibar beriw lazım?

10-sabaq. RESPUBLIKA TEATRLARIDA BALALAR USHIN JARATILGAN MUZIKALI ERTEK-TAMASHALAR

Ózbekstan kompozitorlari respublikamizda bar bolgan barliq teatr jámáatleri hám dramaturglari menen birgelikte hár jili balalar ushin onlagan muzikalí ertek-tamashalar jaratadi.

Respublika teatrlarında balalar ushın qoyılıp atırǵan muzikalı ertek-tamashalar atların hám olardıń avtorların eslep qalıń:

Muqimiy atındaǵı Respublikalıq mámleketlik muzikalı teatrında:

- To'liqin Toshmatov* – «Ur, to'qmoq!»,
«Muzaffar – quyosh farzandi».
- Nadim Norxojayev* – «Tuyaqush – boyaqish».
- Avaz Mansurov* – «Kachal polvon va Garmisel»,
«Olovidinning sehri chirog'i».
- Mustafo Bafoyev* – «Ettinchi jin».

Respublikalıq jas tamashagóyler teatrında:

- Anvar Ergashev* – «Balli, uloqcha!»,
«Sehri kitob».
- Avaz Mansurov* – «Qo'ng'iroqli yolg'onchi».
- Nadim Norxo'jayev* – «Jo'jalarim».

Respublikalıq quwirshaq teatrında:

- Abdusaid Nabiye*v – «Fotimaning sarguzashtlari».

- Avaz Mansurov* – «Xo'ja Nasriddinning 41 pashshasi»,
«Ur, to'qmoq!»,
«Uchar kavush»,
«Sho'x shaytonchalar».
- Anvar Ergashev* – «Sehri harflar oroli».
- Alisher Ikromov* – «Oloviddin va sehri chiroq»,
«Oltin kalitcha».

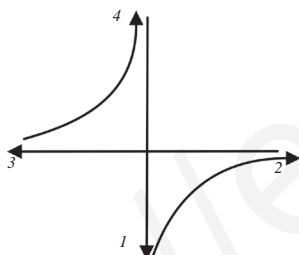
Klass fonotekasidan Avaz Mansurovning «Uchar kavush» spektakilinen nama-qosiqalarin tinlan.

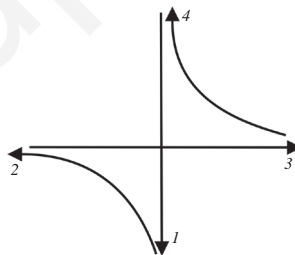
«TÓRT SHEREK» (4/4) ÓLSHEMINDE DIRIJYORLÍQ

«Tórt sherek» (4/4) ólsheminde qol 4 baǵdarda háreketlenedi:

Shep qol

Oń qol

- «bir» degende qollar tómenge túsiriledi;
- «eki» degende qollar bir-birine qaray baǵdarlanadi;
- «úsh» degende oń qol ońǵa, shep qol shepke qaratiladi;
- «tórt» degende bolsa qollar joqariǵa kóteriledi.

Dirijyorliq háreketleri bir qálipte muzıka tamamlanǵansha dawam etedi.

Qaysı ólshemde dirijyorliq etiwine qaramastan nama tamamlanǵanda tap asılıp turǵan jipti úzgendey biraz qatıp turiladi.

KELESHEK

Z. Isroilova sózi

Q. Ótegenov muzikasí

Tempo di valse

mf

9

16 Qi - yal_ kó - zi, qi - yal_ kó -

25 zi me - nen_ sa - gan, me - nen_ sa - gan, qa - ra - sam, —

33 Ap - paq_ tañ - day, ap - paq_ tañ - day su - hıw_ ár - man, su - hıw_ ár - man,

41 ár - man - ga to - lip, — Er - teñ - gi_ kún - ler - ge_ shar - lap

50 tu - ra - san, — Ar - zıw_ ú mit - ler - diñ aq ta - wı_ bo - lip, —

57

65 Sen biz_ u - shın jet - kiz - bes - tey ki - yik - sen, —

74 — Sen dep_ so - gar bi - ziñ_ jú - rek - le - ri - miz, — Sen ja -

na aw-lad-lar mi-ner bi-yik-scñ. Al biz bu-gin-

89 gi kún per-zent-le-ri-miz. Al biz bu-gin-gi kún per-zent-le-ri-miz.

Men bolsam, sol úyge ózim kirkendey,
Ózim toqıǵanday qosıqlarıńdı.
Keleshek qoyında gezip júrgendey,
Shad eterseń ruwxımdı, janımdı.

Sen biz ushın jetkizbestey kiyikseń,
Sen dep soǵar biziń júreklerimiz.
Sen jańa áwladlar miner biyikseń,
Al, biz búgingi kún perzentlerimiz.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Respublikamız teatrlarında balalar ushın yaratılǵan muzıkalı ertek-tamashalar haqqında aytıp berıń.
2. Kompozitorlardıń aytıp ótilgen shıǵarmalarınıń atların aytırıń.
3. «Fotimaning sarguzashtlari», «Uchar kavush» ertek-tamashaları shıǵarmasınan qosıq hám namalardı dawısqa salıp aytıp berıń.
4. Ózińizge sherik tańlap, «Keleshek» qosıǵın aytıp berıń.
5. Takt sızıǵın qoyırıń.

BEKKEMLEW USHÍN TAPSÍRMALAR

III sherek

1. Birinshi ózbek baletiniń atın tabıń.

- a) «Paxta»;
- b) «Bo‘ron»;
- d) «Maysaraning ishi»;
- e) «Tohir va Zuxra».

2. Balet janrı Ózbekstanda qashan rawajlanğan?

- a) XX ásirniń 30-jıllarında
- b) XX ásirniń 40-jıllarında
- d) XX ásirniń 50-jıllarında
- e) XX ásirniń 60-jıllarında

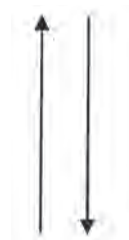
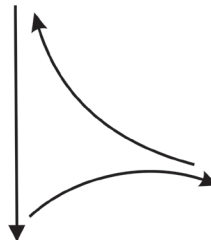
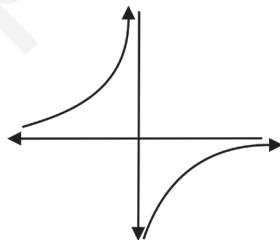
3. Qaysı ayaq oyını Fergana—Tashkent mektebine tiyisli?

- a) «Tanovar»;
- b) «Lazgi»;
- d) «Mavrigi»;
- e) «Larzon».

4. Muzikalı ertek-tamashanı tabıń.

- a) «Oloviddinning sehrli chirog‘i»;
- b) «Qarsildoq»;
- d) «Haywanlar sultanı»;
- e) «Úyqıdağı gózzal».

5. Ólshemin tabıń.

IV SHEREK

OPERA ÓNERI HÁM ÓZBEK MUZÍKASÍNDÁ OPERA JANRÍ

1-sabaq. OPERA ÓNERI

Opera — muzıka óneriniń eń iri janrı bolıp esaplanadı. Ol kompozitordıń talabına juwap beretuǵın libretto, yaǵnıy, qosıq penen jazılǵan dramalıq pyesa tiykarında jaratıladı. Opera da teatr tamashası, barlıq saxna bezewleri, kiyim-kenshekler, oyın háreketleri hám basqalar shıǵarmanıń temasın, bolıp atırǵan waqıyanı ashıp beriwge xızmet etedi. Operada waqıyalar, aytilatuǵın sózler, qosıqlar, hámme-hámmesi muzıkaǵa tiykarlanǵan boladı.

Opera XVI ásirdeń aqırında Italiyada payda bolǵan. Ol mazmunı hám muzıka tiline qarap, tiykarınan, 2 túrge, yaǵnıy, tragediyalıq operalar hám komediyaalıq operalarǵa bólinedi.

Italiyalı kompozitor Juzeppe Verdi, avstriyalı kompozitor Wolfgang Amadey Mocart operalardıń eń jaqsı úlgilerin dóretkennen soń bul janr XIX ásirde Rossiyada eń joqarı shıǵa kóterildi. Bunı pútkil dúnya xalıqları tán aladı. Kompozitor Mixail Glinka (1804—1857-jılları jasap, dóretiwshilik etken) «Ivan Susanin», «Ruslan va Lyudmila» operaların jaratıp, rus opera ónerine tiykar saldı.

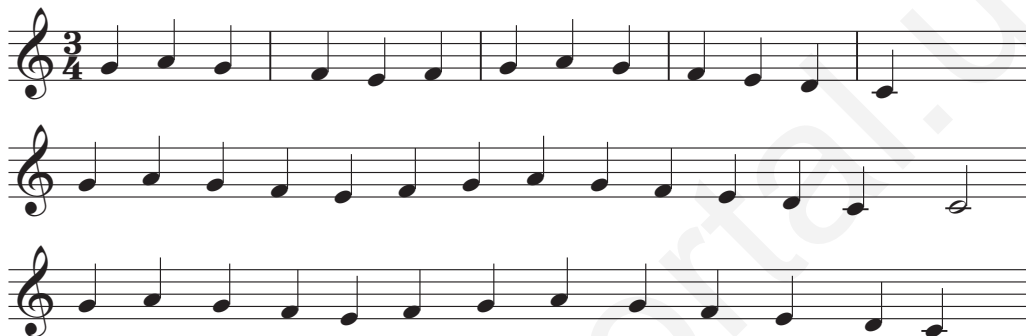
Klass fonotekasınan M.Glinkanıń «Ruslan va Lyudmila» operasınan uvertyura hám úzindi tırılań.

NOTA SOZÍMLÍQLARÍN TAKTLERGE BÓLIW

Notaǵa túsirilgen namanıń anıq ólshemi bolsa, ol, álbette, taktlerge bólinedi. Belgili bir namanıń notaların taktlerge bó-

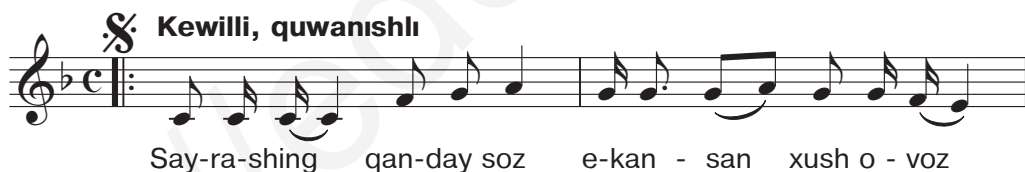
liw ushin namanıń kúshli hám kúshsiz úleslerin seziw lazım. Bunday tapsırmalardı arnawlı muzıka mekteplerinde oqıp atırǵan balalar ornılaydı. Lekin, ápiwayı shereklik ólshemler menen jazılǵan namanı túrli ólshemlerge ajratıp, takt sızıqların qoyıp shıqsa boladı. Máselen:

ZAVQING SOCH QALDIRG' OCH

Qambar Ota sózi

N. Norxojayev muzıkası

Dil - lar - ga zav-qing soch qal - dir - g'och

Qal - dir-g'och, Qal - dir-g'och men-ga o'z di - ling - ni och.

?! Soraw hám tapsırmalar

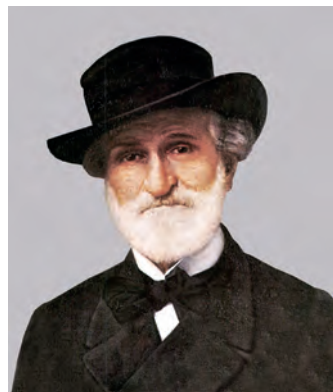
1. Opera óneri qashan hám qay jerde payda bolgan?
2. Opera ne tiykarında jaratıladı?
3. Operalar neshe túrge bólinedi?
4. Libretto degende neni túsiniesz?

2-sabaq. DÚNYA JÚZILIK OPERA ÓNERINDE JUZEPPE VERDI DÓRETIWSHILIGINIŇ TUTQAN ORNI HÁM ÁHMIYETI

Juzeppe Verdi 1813—1901-jılları jasap, dóretiwshilik etken ullı italyan kompozitorı. Onıń «Aida», «Rigoletto», «Traviata», «Otello» sıyaqlı operaları bul janrda jaratqan 27 operasınıń ishinde eń dúrdanaları esaplanadı. Verdidiń operaları saxnağa qoyılıp, birinshi oynalğan kún Italiyada bayramğa aylanıp keter edi.

Xalıq avtordı qutlıqlap, jańa ǵana tırılğan operalarınan qosıqlar yadlap alıp, kóshelerde dawıs qosıp aytısıp, úyelerine qaytqan. Álbette, bunday tabıslardıń sebebi, J. Verdi óz xalqınıń qosıqların, namaların jaqsı biliwi hám sezimtal talant iyesi sıpatında tırılawshılardıń kewlindegini ańlay biliwinde edi.

J. Verdiden sońǵı shıqqan kompozitorlar onıń dárejesindegi operalar dóretiwdi háwes etedi... Demek, dúnyanıń opera ónerinde J. Verdi dóretiwshiliginiń óz ornı hám áhmiyeti úlken.

Klass fonotekasidan J. Verdidiń «Aida» hám «Rigoletto» operalarından úzindiler tıńlań.

Takt sızıǵın qoyıń.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. J. Verdi neshinshi jılları jasap dóretiwshilik etken?
2. «Zavqing soch qaldirg'och» qosıǵın kimler jaratqan?
3. J. Verdidiń qanday shıǵarmaların bilesiz?
4. «Zavqing soch qaldirg'och» qosıǵında qanday dinamikalıq belgiler qollanılǵan?
5. Tómenдеgi shınıǵıwları orınlań.

3-sabaq. V. MOCART, J. BIZE, P. CHAYKOVSKIY, N. RIMSKIY-KORSAKOV SÍYAQLÍ DÚNYA TÁN ALǴAN KOMPOZITORLARDIŃ OPERALARÍ

Jorj Bize
(1838–1875)

Opera óneri payda bolǵannan baslap qanshadan-qansha kompozitorlar dúnyǵa kelip, usı janrda qálem terbetken. Túrli tillerde kóplegen operalar saxnalastırılǵan. Olardan birazları tek bir márte, basqaları birneshe márte qoyılǵan. Lekin, kemnen-kem avtorlardıń operaları J. Verdi operaları sıyaqlı ásirден-ásirlerge ótip kelmekte... Usı opera dúrdanalarınıń avtorlarınıń ismleri búgingi kúnde de dú-

Volfgang Amadey
Mocart
(1756–1791)

Pyotr
Chaykovskiy
(1840–1893)

Nikolay
Rimskiy-Korsakov
(1844–1908)

nyağa belgili. Bálkim, olardıń atları sizlerge de tanıs shıǵar: Volfgang Amadey Mocart, Jorj Bize, Pyotr Chaykovskiy, Nikolay Rimskiy-Korsakov. Eger bul isimler biytanı bolsa, olardıń muzıkaların qulaǵıńız úyregenshe tırlap kórseńiz, álbette, olardıń tanıqlı ekenligine isenesiz. Házirshe atların eslep qalıń:

- V. Mocart – «Sehrli fleyta».
 Jorj Bize – «Karmen».
 Pyotr Chaykovskiy – «Торпон хоним» («Пиковая дама»),
 «Evgeniy Onegin» («Евгений Онегин»).
 N. Rimskiy-Korsakov – «Qorqiz» («Снегурочка»),
 «Sadko», («Садко»),
 «Shoh Sulton haqida ertak»,
 «Oltin xo'rozcha».

Klass fonotekasidan V. Mocarttiń «Sehrli fleyta» operasidan «Qayerdan taralmoqda bu totli navo» qosıǵın, J. Bizeniń «Karmen» operasınıń kirisivini tırlań.

OYMOMAJON ROM BO'LDI

Q. *Muhammadiy sózi*

Sh. *Yormatov muzikasi*

Kewilli

Oymomajon rom bo'l-di, rom bo'l - di, Os-mon gumbaz

tom bo'l-di, tom bo'l - di, Os-mon gum-baz to - mi - ga

Lochin bo'lib qo'-na - miz. Yorug' yulduz yu- zi- ga Muh-ri-miz-ni

Naqarot.

Oy us- ti -ga

qo'-ya- miz. O'z- be- kis- ton bay- ro - g'in a

Oy us- ti- ga ti- ka- miz, ol - tin chi - git
ol - tin chi - git e - ka - miz Os - mon - ning qo'-

e - ka - miz a.....
ri - g'i - ga ol - tin chi - git e - ka - miz.

2. Oymomajon rom bo'ldi,
Osmon gumbaz tom bo'ldi.
Endi yulduz, oy bilan
Qilamiz bordi-keldi.
Ertakdagi orzumiz
Bizning elda hal bo'ldi.

Naqarot:

O'zbekiston bayrog'in
Oy ustiga tikamiz.
Osmonning qo'rig'iga
Oltin chigit ekamiz.

«Bo'ri xirgoyisi»ni⁴ 4/4 o'lshe-minde dirijyorliq etip notalarin aytir⁴, keyin sozleri menen aytir⁴.

Men och bo'riman, qornim to'ymaydi. Qu-yon-cha-lar-ga
ye-tib bo'l-may-di. Qu-yon ye-yish-ni do-im ku-tar-man,
Shosh-may-tur se-ni bir kun tu-tar-man. Hey... Hey!

?! Soraw hám tapsırmalar

1. J. Bizeniń qanday operaların bilip aldırız?
2. «Sehrli fleyta» hám «Karmen» operalarınıń avtorları kimler?
3. «Oymomajon rom bo'ldi» qosıgınıń avtorları kimler? Qosıqtı úyrenip alǵan bolsańız aytıp beriiń.

4-sabaq. ÓZBEK MUZİKASÍNDÁ OPERA JANRÍ

Ózbek muzika tariyxında birinshi opera 1939-jılı jaratılǵan. Buǵan sol waqıtları jas kompozitor bolǵan Muxtar Ashrafiydiń ustazı N. Vasilenko menen birgelikte jazǵan «Bo'ron» operası mısál bola aladı.

Ózbekstanda opera janrınıń qalıplesiwinde dáslepki basqısh bolǵan «Bo'ron»nan keyin birneshe ózbek operaları dúnyaǵa keldi. Bular: R. Glier hám T. Sadiqovtıń «Laylı va Majnun», M. Ashrafiydiń «Dilorom», «Shoir xotirasi», R. Hamrayevtıń «Zulmatdan ziyo», S. Boboyevtıń «Hamza», «Fidoyılar», H. Rahimovtıń «Zafar», I. Hamrayevtıń «Oyjamol», I. Akbarovtıń «So'g'd elining qoplónı», M. Burhonovtıń «Alisher Navoiy», S. Jalildiń «Zebunniso», M. Bafoyevtıń «Umar Xayyom», «Al-Farg'oniy», sonday-aq, U. Musayev, N. Zokirov, R. Abdullayev, H. Rahimov, A. Mansurov sıyaqlı bir qatar ózbek kompozitorlarınıń operaları bolıp esaplanadı.

Sulayman Yudakov jazǵan opera — «Maysaraning ishi» birinshi ózbek komediyalıq operası bolıp, onıń pútkil dúnyaǵa tanılǵanlıǵın ayırıqsha atap ótiw lazım.

Balalar ushın jazılǵan hám qoyılǵan ózbek operaları kóp emes. Bular: S. Boboyevtıń «Yoriltosh», Sayfi Jalildiń «Malikai ayyor» hám A. Mansurovtıń «Hayvonlar sultónı» operaları.

QARAQALPAQ MUZİKASÍNDÁ OPERA JANRÍ

Qaraqalpaqstanda opera janrına ótken ásirdiń 80-jıllarınıń aqırında (1987-jil) kompozitor N. Muxameddinov «Ájiniyaz» operası menen tiykar saldı. Aradan 25 jil ótip kompozitor

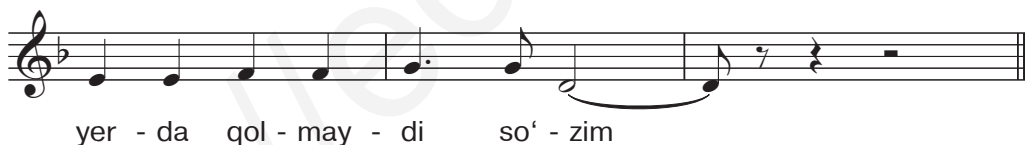
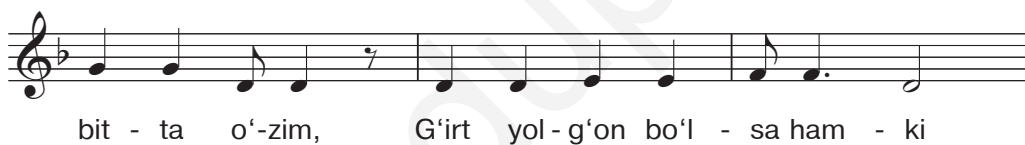
Q. Zaretdinov «Tumaris» atli ekinshi operani dóretti. 2019-jili qaraqalpaq xalqiniń «Qırıq qız» dástanı tiykarında G. Matyakubova librettosına N. Muxameddinov «Gúlayım» operasını dóretti. Operada kompozitor úlken sheberlik penen qaraqalpaq qosıq hám namaları «Bozataw», «Dembermes»ti qollanıp, operanı milliy dástúrde jazǵan.

 Klass fonotekasınan qaraqalpaq operalarınan ariya hám qosıqların tırlań.

Berilgen shınıǵıw úlgisinen ses sozımlıqların anıqlań.

Áste-aqırın **Tulki xirgoyasi**

?! **Soraw hám tapsırmalar**

1. Ózbek muzıkası tariyxında birinshi opera qashan hám kim tárepinen jaratılǵan? Qaraqalpaq operası-she?
2. Ózbek hám qaraqalpaq operalarınan jáne qaysıların bilesiz, olardıń atların sanap beriń.
3. Tómenдеgi shınıǵıwdıń ólshemin anıqlań.

5-sabaq. MUXTAR ASHRAFIYDIŃ ÓZBEK MUZİKASI RAWAJLANÍWINDAĞÍ TUTQAN ORNÍ

Muxtar Ashrafiy 1912—1975-jillari jasap, dóretiwshilik etken, ózbek professional kompozitorlıgın qáliplestiriwde birinshilerden bolğan muzıka óneriniń úlken ğayratkeri bolıp esaplanadı. Onı xalqımız kompozitor, dirijyor, ustaz, talantlı basshı sıpatında jaqsı tanıǵan, miynetine ılayıq túrde ardaqlaǵan. Qaytı bolǵannan keyin onıń atına konservatoriya, bilim jurtı, mektepler, kósheler qoyılıwı biykarǵa emes, álbette.

Muxtar Ashrafiy kompozitor sıpatında barlıq janrlarda dóretiwshilik miynet etken. Onıń qálemine tiyisli 4 opera, 3 balet, 2 simfoniya hám basqa kóplegen kamersaz, kamer-vokal hám onlaǵan qosıqlardı sanap ótiw múmkin.

Ashrafiydiń Tashkentte jasaǵan úyi búgingi kúnde «Úy-muzeyi»ne aylandırılǵan. Muzıka ıqlasbentleri bul «Úy-muzey» menen jaqınnan tanısıw ushın barlıq wálayatlardan kelip, zıyarat etedi.

Klass fonotekasınan M. Ashrafiydiń «Dilorom» operasınıń úzindiler tırłań.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. M. Ashrafiy qashan jasap dóretiwshilik etken?
2. M. Ashrafiy neshe opera jaratqan?
3. Siz M. Ashrafiydiń qaysı shıǵarmaları menen tanıstırıńız?
4. M. Ashrafiydiń «Dilorom» operasınıń tırlaǵan úzindiler sizde qanday tásir qaldırdı?

6-sabaq. SULAYMAN YUDAKOVTIŃ «MAYSARANING ISHI» OPERASI, ONIŃ DÓRETILIW TARIYXI, ORNI HÁM ÁHMIYETI

Askiya (basqilaspa) óneriniń oshaǵı bolǵan Qoqan qalasında tuwılıp ósken Sulayman Yudakov (1916—1990-j) házil-kesh insan bolǵan. Izleniwsheń talant iyesi sıpatında ózbeklerge yumorlıq opera hám yumorlıq balet maqul bolıwın kóp jıllar baqlap júrgen hám baqlawları bosqa ketpegen. Opera janrında «Maysaranning ishi»n dóretip, balet janrında «Nasriddinning sarguzashtlari»n jazıp qaldırıp, úlken miynet etken. Bul balettiń premyerası, yaǵnıy, birinshi atqarılıwı kompozitor qaytıw bolǵan soń, kóp jıllar ótip 1997-jılı jámiyetshilikke usınıldı. Avtorǵa óz shıǵarmasın saxnada kóriw nesip etpedi...

«Maysaranning ishi» operasında eski zamanlardan qazi, bay hám kámbaǵallar arasında bolıp ótken bir waqıya súwretlengen. Opera janrınıń talabına tolıq juwap beretuǵın bunday shıǵarmanı házirgi kúnde de xalqımız súyip tamasha etedi. Ózbek muzıka óneriniń rawajlanıwında bul shıǵarmanıń ornı hám áhmiyeti úlken.

«Maysaranning ishi» operasın tırlap kórseńiz, tap xalıq namaqosıqlarında jaǵımlı esitiledi.

Klass fonotekasınan S. Yudakovtiń «Maysaranning ishi» operasınan úzindiler tırlañ.

«Maysaranning ishi» operasındaǵı waqıyalar rawajlanıwın talqılañ.

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Sulayman Yudakov dóretiwshiligi hám onıń «Maysaraning ishi» operası haqqında nelerdi bilip aldırız?
2. «Maysaraning ishi» operasında qanday waqıyalar súwretlengen?
3. Sulayman Yudakovtıń jáne qanday shıǵarması haqqında maǵlıwmat aldırız?

7—8-sabaq. BALALAR USHÍN OPERALAR

Belgili jáhán kompozitorları da opera janında balalar ushın kóplep shıǵarmalar jaratqan. V. A. Mocarttıń «Sehrli fleyta», N. Rimsky-Korsakovtıń «Qorqız», «Sadko», «Oltin xo‘rozcha», K. Xachaturyannıń «Chippolinoning sarguzashtlari», I. Morozovtıń «Doktor Aybolit», L. Laynshteynnıń «Etik kiygan mushukcha» sıyaqlı belgili balalalar operaların buǵan mısál keltiriw múmkin. Ózbekstan kompozitorları da balalar ushın birneshe operalar jaratqan. Sonıń ishinde, S. Boboyevtıń «Yoriltosh», S. Valerastıń «Oloviddinning sehrli chirog‘i», Sayfi Jalildıń «Malikai ayyor», A. Mansurovtıń «Hayvonlar sultoni» sıyaqlı operaların sanap ótiw múmkin.

Sobir Boboyevtıń «Yoriltosh» operası 1969-jılı Samarqandtaǵı hám 1970-jılı Tashkenttegi opera hám teatrlarında saxnalastırılǵan. Sergey Varelastıń «Oloviddinning sehrli chirog‘i» atlı rus tilindegi operası bolsa 1968-jılı dóretilgen bolıp, 1971- hám 2016-jılları Alisher Nawayı atındaǵı mámleketlik akademiyaqlıq úlken teatrlarında eki ret saxnalastırılıp qoyıldı. Bul opera Moskva, Samara, Dushanbe, qalalarında da jas tashagóylerge usınılǵan.

XX ásirdeń 80-jıllarında kompozitor Sayfi Jalil óziniń «Malikai Ayyor» dep atalǵan operasını dóretti hám Alisher Nawayı atındaǵı MAÚTda saxnalastırdı. Ótken ásirdeń 90-jıllarında kompozitor A. Mansurov ta «Hayvonlar sultoni» atlı 2-operasını jazdı hám onı 1997-jılı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası janındaǵı Muzıkalı teatr studiyası jámááti menen saxnalastırdı.

Bul operani kóplegen mektep oqiwshıları zawiq penen tamashaladı.

Áziz oqiwshılar! Muzikanıń opera janrında jaratılğan shıǵarmalardı tamasha etiw ushın barlıq jastaǵı insanlardıń belgili bir tayarlıǵı bolıwı lazım. Sebebi, opera muzıkadaǵı quramalı shıǵarmalar qatarına kiredi. Eń dáslep, bunday tamashalarǵa baslanıwınan 15—20 minut aldın barıw kerek. Sebebi, teatr esiginen kirip kelgenińizde qolıńızǵa bolajaq opera yaki ballettiń qısqasha mazmunı jazılğan baǵdarlamasın beredi. Bul baǵdarlamada shıǵarma avtorı, saxnalastırwshılar hám qatnasıwshılar haqqında maǵlıwmatlar boladı. Tamasha baslanǵansha siz baǵdarlamanı oqıp shıqsanıńız, bolatuǵın waqıyalardı aldınnan bilip alıp, tiykarınan, muzıka tırlap, zawiq alasız, sharshaǵanıńız shıǵadı.

QARLÍGASH

M.Seytniyazov sózi

A.Qayratdinov muzıkası

Jeńil, tez

Há, qar-li-gash, qar-li-gash, Qan-day su-lıw qa-na-tıń, Se-niń su-lıw-li-ǵıń-di.

Naqırat:

Kór-se-tip te tur a-tıń. Qu-ǵıp, qa-ǵıp qa-nat-tı, Dıń ha-wa-ǵa ú-sha-sań,
E-min-er-kin say-ran-lap, Kók-ti shar-lap qu-sha-sań.

Jay aldında simlarğa,
Kelip tağı qonasañ.
Búlkildep qızıl tamağıñ,
Sulıw nama shalasañ.

Naqıratı:

Qağıp, qağıp qanattı,
Diñ hawağa ushasañ.
Emin-erkin sayranlap,
Kókti sharlap qushasañ.

A.MANSUROVTÍN «HAYWANLAR SULTANÍ» OPERASÍ

PROLOG

Toğay. Barlıq haywanlar toplanısıp turatuğın jer. Shadlı keyipte dawısqa salıp aytıp baratırğan qoyanlardan soñ Ertekshi baba payda boladı, ol toğay tábiyatın bayanlaydı. Usı toğayda jasaytuğın janzatlardı birim-birim tanıstradı. Olar — Sultan Arıslan, Qasqır, Qoyan, Ayıw, Túlki — ózleri haqqında qosıqlar aytadı. Ertekshi baba tañ atıp, kún batıp, bunda hár kúni ómir qaynap atırğanın, hesh kózi toymas — ashkózler tek olja tabıw jolında júretuğınlığın aytadı hám bir kún bolıp ótken waqıyanı tamasha etiwdi usınıs etedi...

Awır, salmaqlı

Men man sher - lar sul - to - ni, shu o'r - mon hu -
k(i)m - do - ri. Bo'y - sun - gan - lar ya - shay - di,

Bo'y - sun - ma - gan qaq - shay - di.

Hov...

WAQÍYA

Eki ash qasqir ayqası. Túlki payda bolıp, qasqirlar talasıp atırǵan ólimtik kiyikti alıp qashpaqshı boladı. Qasqirlar sezıp qoyıp, túlkini quwıp jiberedi hám talasıwdı dawam etedi. Túlki ósh alıw ushın haywanlar sultanı — Arıslanı baslap keledi. Sultan Arıslan eki qasqirdıń arızların tırlap, biylik etedi. Talasqanlar tarqalısqı, Sultan Arıslan pana jerde dem alıwǵa jatadı.

Sekirisip oynap qoyanlar kirip keledi. Hayyar túlki jáne payda boladı. Qoyanlardıń birewi «Men batırman! Boksyorman! Hátteki, Sultan Arıslanı da nakautqa túsiremen!», dep maqtanadı. Túlki pırsattan paydalanıp, maqtanıp atırǵan qoyandı Sultan Arıslanǵa dus keltiredi. Qoyannıń batırlıǵı pushqa shıǵadı. Sultan Arıslan óziniń kúshliliginen, sawlatlılıǵınan mardıyp qoyadı...

Kúilmegende toǵayda topalań baslanadı. Hámme haywanlar ózlerinshe bolıp ketken, hátte, Sultan Arıslanı da pisent etpeydi. Húkimdar hayran...

Haywanlar tarqasqan soń Sultan Arıslan tasaǵa bekinedi. Qosıq aytıp, Adam kirip keledi. Sultan Arıslannıń ústine aw taslaydı. Haywanlardıń járdemi menen de Arıslan tordan qutıla almaydı. Ol jeńilgenin moynına alıp, «Ne

shártiñ bar?» dep soraydi. Adam — dosliq, tinishliq hám baxtiyar turmistı usınıs etedi. Hámmesi dosliqtı ulıglap, qosıq aytadı, oyınğa túsedı.

*«Dosliq bar bolsın!
Tinishliq bar bolsın!»*

Áziz oqıwshılar!

Endi bul shıgarmanı tıñlap, tamasha etse boladı...

?! Soraw hám tapsırmalar

1. Balalar ushın operalar haqqında oqıǵanlarıńızdan aytıp beriñ.
2. Ózbek kompozitorlarınıñ balalar ushın dóretken qaysı operaların bilesiz?
3. Jáhán kompozitorlarınıñ balalar ushın dóretken operaları atların aytıñ. «Qorqız», «Yoriltosh» operalarınıñ avtorların aytıñ.
4. Tıñlap tamasha etken «Haywanlar sultoni» operasındaǵı obrazlardı aytıp beriñ. Esińizde qalǵan nama hám qosıqlardı aytıñ.

BEKKEMLEW USHÍN TAPSÍRMALAR

IV sherek

1. Opera janrı qashan payda bolǵan?

- a) XV ásir aqırında, Germaniyada;
- b) XVI ásir aqırında, Italiyada;
- d) XIV ásir aqırında, Franciyada;
- e) XV ásir aqırında Rossiyada.

2. Opera janrı teması hám tiline qarap neshe túrge bólinedi?

- a) 3 túrge;
- b) 4 túrge;
- d) 2 túrge;
- e) 5 túrge.

3. Italiyalı ullı kompozitor J. Verdi neshinshi jılları jasap dóretiwshilik etken?

- a) 1813—1901-jılları;
- b) 1912—1975-jılları;
- d) 1916—1990-jılları;
- e) 1985—1949-jılları.

4. Opera janrında dóretiwshilik etken hám dúnya tán alğan kompozitorlardı kórsetiń.

- a) V. Mocart, J. Bize, P. Chaykovskiy, Sh. Yormatov sıyaqlılar;
- b) V. Mocart, J. Bize, P. Chaykovskiy, N. Rimskiy-Korsakov sıyaqlılar;
- d) V. Mocart, J. Bize, D. Omonullaeva, P. Chaykovskiy sıyaqlılar;
- e) V. Mocart, N. Norxojaev, J. Bize, P. Chaykovskiy sıyaqlılar.

5. «Qırıq qız» dástanı tiykarında G. Matyakubova librettosına N. Muxameddinov «Gúlayım» operasın neshinshi jılı dóretti?

- a) 2017-jılı;
- b) 2019-jılı;
- d) 2018-jılı;
- e) 2016-jılı.

6. «Ájiniyaz» operasına kim tiykar salğan?

- a) Q. Zaretdinov
- b) N. Muxameddinov
- d) M. Burhanov
- e) A. Xalimov

MAZMUNÍ

I SHEREK

Algı sóz.....	3
1—2-sabaq. Orkestrler. Ózbek xalıq sazları orkestri hám onıń úplep shertiletuǵın saz-ásbaplar toparı	4
O‘zbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi	
A. Aripov sózi. M. Burhanov muzikasi.....	6
Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Mámleketlik gimni	
I. Yusupov sózi. N. Muxameddinov muzikasi.....	8
Muzikalıq seslerdiń jaratılıwı.....	10
3-sabaq. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń tarlı-urıp hám ilip shertiletuǵın saz-ásbaplar toparı.....	11
Aziz ustozlar. Tolqın sózi. S. Boboyev muzikasi	12
Muzıkada gıltler.....	14
4-sabaq. Ózbek hám qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń tarlı-tartqıshlı saz-ásbapları toparı.....	15
Notalardıń bas gıltinde jaylasıwı.....	16
5-sabaq. Xalıq sazları orkestriniń urıp shertiletuǵın saz-ásbapları toparı	17
Oltın kuz qo‘shig‘i. N. Narzullaev sózi. A. Mansurov muzikasi.....	18
Muzıkada lad hám tonalıq túsiniqleri	20
6-sabaq. Simfoniyalıq orkestr hám onıń tarlı-tartqıshlı saz-ásbaplar toparı	21
Muzıkada dinamikalıq belgiler.....	23
7—8-sabaq. Simfoniyalıq orkestrdiń aǵash hám mistan jasalǵan úplep shertiletuǵın saz-ásbapları toparı.....	24
Appaq güller. Sh. Atamuratova sózi. G. Amaniyazov muzikasi.....	25
Nota sozımılıǵın uzaytıwshı belgiler.....	26
9-sabaq. Simfoniyalıq orkestrdiń urıp shertiletuǵın saz-ásbapları toparı.....	26
Qumırsqa. X. Saparov sózi, J. Shamuratov muzikasi.....	27
Liga	28

II SHEREK

1—2-sabaq. Xor óneri. Xor jámáátleriniń dúzilisi hám túrleri	30
Watan. K. Raxmanov sózi, S. Palwanov muzikasi.....	33
3—4-sabaq. Xorda atqarıw ushın xalıq qosıqların qayta islew.....	33
Biybigúl. (Xor a kapella ushın) Xor ushın qayta islegen M. Burhanov	34
Ritm (usıllar).....	38
5-sabaq. Muzıkada vokal-simfoniyalıq janrlar	39
Nókis. G. Nurlepesova sózi U. Abdullayeva muzikasi.....	39
Partituralar hám klavirlar	41
6—7-sabaq. Oda (táriyip) janrı. Kantanta hám oratoriyalar	42
Oppoq qish-ey, oppoq qish. P. Mo‘min sózi, A. Varelas muzikasi.....	42

III SHEREK

1-sabaq. Saxnaliq muzika shıǵarmaları	46
Gárezsizlik bayramı. O.Qallibekov sózi, Q. Ótegenov muzikası	48
Muzikada ólshemler	50
2—3-sabaq. Balet óneri. Ózbek hám qaraqalpaq baleti	50
Sumalak. T. <i>Bahromov she’ri, Sh. Yormatov</i> musiqasi.	53
Periodliq óneri.....	54
4-sabaq. Ózbek hám qaraqalpaq ayaq oyın óneri. Ayaq oyın mektepleri.....	55
Shaǵala. Qaraqalpaq xalıq qosıǵı.	56
Mukarrama Turǵunbaevanıń ómiri hám dóretiwshiligi	60
6-sabaq. Xorezm ayaq oyın mektebi	62
7-sabaq. Qaraqalpaq ayaq oyın mektebi	63
Sumalak. A. <i>Obidjon</i> sózi, X. <i>Hasanova</i> muzikası.....	65
8-sabaq. Muzikalı drama hám komediya.....	68
«Eki sherek» 2/4 ólsheminde dirijyorlıq.....	69
Nawrız. T. Muxitdinov sózi. S. Shershmov muzikası.....	69
9-sabaq. Uzeir Gadjibekovtıń «Arshin mal-alan» muzikalı komediyasınıń dúnya xalıqları kórkem ónerindegi tutqan ornı hám áhmiyeti	70
«Úsh sherek» 3/4 ólsheminde dirijyorlıq.....	71
10-sabaq. Respublika teatrlarında balalar ushın jaratılǵan muzikalı ertek-tamashalar	72
«Tórt sherek» (4/4) ólsheminde dirijyorlıq.....	73
Keleshek. Z. Isroilov sózi, Q. Ótegenov muzikası	74

IV SHEREK

1-sabaq. Opera óneri.....	77
Zavqing soch qaldirg’och. <i>Qambar Ota</i> sózi, N. <i>Norxojayev</i> muzikası.....	78
2-sabaq. Dúnya júzilik opera ónerinde J. Verdi dóretiwshiliginiń tutqan ornı hám áhmiyeti.....	79
3-sabaq. V. Mocart, J. Bize, P. Chaykovskiy, N. Rimskiy-Korsakov sıyaqlı dúnya tán alǵan kompozitorlardıń operaları	80
Oymomojon rom boldi Q. <i>Muhamaddiy</i> sózi, Sh. <i>Yormatov</i> muzikası	82
4-sabaq. Ózbek muzikasında opera janrı	84
Qaraqalpaq muzikasında opera janrı.....	84
5-sabaq. Muxtar Ashrafiydiń ózbek muzikası rawajlanıwındaǵı tutqan ornı	86
6-sabaq. Sulayman Yudakovtıń «Maysaraning ishi» operası, onıń dóretiliw tariyxı, ornı hám áhmiyeti	87
7—8-sabaq. Balalar ushın operalar	88
Qarlıǵash M. Seytniyazov sózi A. <i>Qayratdinov</i> muzikası	89
A. Mansurovtıń «Haywanlar sultanı» operası.....	90

O'quv nashri

A. MANSUROV, D. KARIMOVA, G. KAMALOVA

MUSIQA

5-sinf uchun darslik

(Qoraqalpoq tilida)

Qayta ishlangan 6-nashri

Awdarmashi *M. Nizanov*

Redaktor *S. Baynazarova*

Muzika redaktori: *G. Ğaniyeva*

Kórkem redaktori *I. Yo'ldoshev, I. Serjanov*

Tex. redaktor *X. Tatyana, B. Turimbetov*

QR sanli programist: *O. Shokarimov*

Kompyuterde betlewshi *K. Najmiddinov, N. Qaypbergenova*

04.11.2016-jil AI № 290 licenziyasi berilgen.

2020-jil 11-avgustde basiwga ruqsat etildi. Kólemi 70x90¹/₁₆.

Kegli 12 shponli. Pragmatica KRKP garniturası. Ofset usulında basıldı.

7,80 shártli baspa tabaq. 6,85 baspa tabađı.

Nusqası 13770 dana. Buyurtpa №.

Original-maket «Bilim» baspasında tayarlandı.

«Bilim» baspası. 230103.

Nókis qalası, Islam Karimov gúzarı, 101.

Elektron mánzil: bilim.baspa@bk.uz

Ğafur Ğulam atındağı baspa-poligrafıyalıq

dóretiwshilik úyinde basıp shıǵarıldı.

100128. Tashkent. Labzak kóshesi, 86.

www.gglit.uz

info@gglit.uz